धनुषा जिल्लाको उत्तर-पश्चिमी भेगमा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन र वर्गीकरण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय नेपाली
केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तहको द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको
आंशिक प्रयोजनका लागि प्रस्तुत
अध्ययन पत्र

प्रस्तुत कर्ता

यम प्रसाद दहाल

विश्व विद्यालय क्याम्पस
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

२०७१

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत ***धनुषा जिल्लाको उत्तर पश्चिमी भेगमा प्रचलित लोक कथाहरूको सङ्कलन र वर्गीकरण*** शीर्षकको अध्ययन पत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको आंशिक प्रयोजनार्थ आदरणीय गुरु **प्रा.डा. कृष्णहरि बराल**ज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ। आफ्नो अमूल्य समय दिई मलाई उचित सल्लाह, सुझाव र मार्गनिर्देशन दिएर यस शोत्रकार्यलाई पूरा गर्न अभिप्रेरित गर्नुहुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरुप्रति म हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता प्रकट गर्दछु। साथै यस शोधकार्यको थालनीमा मैले मौखिक रूपमा राखेका विभिन्न जिज्ञासाहरूलाई झन्झट नमानी समाधान गरी शोधकार्यको मार्ग प्रष्ट्याइ दिनुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागाध्यक्ष आदरणीय गुरु प्रा. डा. देवी प्रसाद गौतम प्रति पनि म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु। यसै गरी मेरो अध्ययन कार्यलाई यो उचाइसम्म पुऱ्याउन मद्दत गर्नुहुने मेरा पिताश्री लक्ष्मी प्रसाद दहाल, माता चुनिता दहाल, जीवनसँगीनी जानुकाप्रति सदा कृतज्ञ छु। मैले यो शोधकार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा अध्ययन सुविधा प्रदान गर्ने संस्थाहरू र त्यसका पदाधिकारीहरू क्रमशः त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय परिवार, नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान पुस्तकालय परिवार, साथै कम्प्युटर टङ्कनमा अहोरात्र खटी छोटो समयमै यस शोधपत्रको सुखाङ्ख्यीकरण गरी दिनुहुने युनिभर्सल कम्प्युटरका दाइ सुभाष खत्रीलाई पनि म हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु।

अन्त्यमा यो शोधपत्र मूल्याङ्कनका निम्ति त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष पेश गर्दछु।

....

यम प्रसाद दहाल

शोधार्थी

मिति २०७१।१२।१९

विषय सूची

परिच्छेद : एक
शोध परिचय

१.१ विषय परिचय १
१.२ समस्या कथन २
१.३ उद्देश्य २
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा ३
१.५ शोधकार्यको औचित्य ३
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन ३
१.७ अध्ययन पत्रको सैद्धान्तिक आधार ४
१.८ अध्ययन पत्रको रूपरेखा ४

परिच्छेद : दुई
लोक कथा सिद्धान्त

२.१ विषय प्रवेश ५
२.२ लोक कथाका विशेषताहरू ८
२.२.१ उपदेशात्मकता ८
२.२.२ प्रेममय भावनाको प्रदर्शन हुनु ९
२.२.३ मानवका मूल प्रवृतिहरूमा निरन्तर सहचारिता ९
२.२.४ कल्पनाको प्राचुर्य ९
२.२.५ अप्राकृतिक र मानवेतर तत्वको समावेश ९
२.२.६ लोकरञ्जकता १०
२.२.७ अश्लील श्रृङ्गारको अभाव १०
२.३ लोक कथाका तत्वहरू १०
२.३.१ कथानक ११
२.३.२ पात्र र तिनको चरित्र ११

२.३.३ देश, काल र वातावरण ११

२.३.४ भाषाशैली एवम् संवाद १२

२.४ लोक कथाको वर्गीकरण १२

२.४.१ पाश्चात्य वर्गीकरण १३

२.४.२ प्राच्य वर्गीकरण १४

२.४.३ नेपाली वर्गीकरण १५

२.४.३.१ सांस्कृतिक-ऐतिहासिक लोक कथाहरू १६

२.४.३.२ अर्ती उपदेशका कथाहरू १७

२.४.३.३ पशुपंक्षीका लोक कथाहरू १७

२.४.३.४ मानवविशेष स्वभाव र प्रवृतिका कथाहरू १७

२.४.३.५ अतिमानवीय लोक कथाहरू १८

२.४.३.६ दैवी लोक कथाहरू १८

२.४.३.७ फलफूलका लोक कथाहरू १८

२.४.३.८ साहसी तथा बहादुरीका लोक कथाहरू १८

२.४.३.९ धार्मिक लोक कथा १९

२.४.३.१० विविध लोक कथाहरू १९

२.५ लोक कथाको उत्पत्ति १९

२.५.१ प्रकृतिवाद २०

२.५.२ प्रसारवाद २१

२.५.३ विकासवाद २१

२.५.४ इच्छापूर्तिवाद २१

२.५.५ यथार्थवाद २१

२.६ लोक कथाको अध्ययन परम्परा २२

२.६.१ पृष्ठभूमि (आरम्भदेखि १८३० सम्म) २३

२.६.२ अनुदित लोकाख्यान परम्परा (१८३१-१९९५) २३

२.६.३ नेपाली लोक कथाको सङ्कलन परम्परा (१९९६ देखि आजसम्म) २४

२.६.४ बाल लोक कथाहरू २५

परिच्छेद तिन

धनुषा जिल्लाको उत्तर-पश्चिमी भेगमा सङ्कलित लोक कथाहरू

३.१ विषय प्रवेश	२६
३.२ स्यालको फैसलाको कथा	२६
३.३ घोडा चोरको कथा	२७
३.४ लाटो बाघ र चलाख मानिसको कथा	२८
३.५ मुसाको कथा	२९
३.६ भालु र स्यालको कथा	३०
३.७ आमाछोरीको कथा	३१
३.८ चलाख छोरीको कथा	३२
३.९ बाबुछोरीको कथा	३३
३.१० एउटा राजा र तिन रानीहरूको कथा	३४
३.११ ऋषिको छोराको कथा	३४
३.१२ आमा र दुई छोराहरूको कथा	३५
३.१२ तामाङ् जातिको कथा	३७
३.१४ प्रेतबाट मानिस बचेको कथा	३८
३.१५ दुई गाँड भएको मानिसको कथा	३९
३.१६ नादीदेउ उत्पत्तिको कथा	४०

परिच्छेद चार

सङ्कलित लोक कथाहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण

४.१ सङ्कलित लोक कथाहरूको वर्गीकरण	४१
४.२ सङ्कलित मानिस र पशुपक्षि सम्बन्धी लोक कथाहरूको विश्लेषण	४३
४.२.१ स्यालको फैसला	४३
४.२.२ घोडा चोरको कथा	४३
४.२.३ लाटो बाघ र चलाख मानिसको कथा	४३
४.२.४ मुसाको कथा	४४

४.२.५ भालु र स्यालको कथा ४४
४.३ सामजिक लोक कथाहरू ४५
४.३.१ दुई आमा छोरीको कथा ४५
४.३.२ चलाख छोरीको कथा ४५
४.३.३ बाबुछोराको कथा ४६
४.३.४ एउटा राजा र तिन रानीहरूको कथा ४६
४.३.५ ऋषिको कथा ४६
४.३.६ तामाङ् जातिको कथा ४७
४.३.७ आमा र दुई छोराहरूको कथा ४७
४.४ पौराणिक कथा ४८
४.४.१ प्रेतबाट मानिस बचेको कथा ४८
४.४.२ दुई गाँड भएको मानिसको कथा ४८
४.४.३ नागीदेवता उत्पत्तिको कथा ४८

परिच्छेद : पाँच
उपसंहार ४९

सन्दर्भ सामग्री सूची
परिशिष्ट

परिच्छेद : एक
शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

लोक कथाो परिचय दिनुभन्दा अगाडि लोक साहित्यको परिचय दिनु सान्दर्भिक हुन्छ किनभने लोक साहित्यको अभिन्न अङ्ग लोक कथा हो । साहित्य शब्द “सहित्क” मा ‘घञ्’ प्रत्ययको प्रयोग भई अन्य अक्षरको लोप हुन गई ‘य’ मात्र रहेर त्यसै ‘य’ को योगबाट सिद्ध भएको शब्द हो । यस शब्दको अर्थ शब्द र अर्थको यथावत् सहभाव अथवा साथ रहने क्रिया हो भनेर धीरेन्द्र बर्माले हिन्दी सहित्यको १९२० मा लेख्नु भएको छ । साहित्य शब्द ‘हित्’ शब्दमा ‘स’ उपसर्ग लागि साहित्य भएकोले पनि यसलाई हितले युक्त कलात्मक वाणी हो भन्ने बुझिन्छ । अंग्रेजीमा साहित्य शब्दलाई लिटरेचर (Literature) भनिन्छ । लोकशब्दलाई कतै-कतै साहित्यको विशेषण हो भन्न खोजिएको छ । तापनि यहाँ लोक शब्द विशेषणको रूपमा आएको छैन । लोक साहित्य लोकको साहित्य भन्ने अर्थमा लोक र साहित्य दुई शब्दको षष्ठी तत्पुरुष समास प्रक्रियाद्वारा व्युत्पादन भएर निर्मित समस्त शब्द हो, भन्नु नै उपयुक्त ठर्हछ । लोक साहित्यमा जनताका इतिहास तथा लोक जीवनको दर्शन, विश्वास र परम्परा हुन्छन् (पराजुली, २०५४:९९) ।

लोक कथा लोक साहित्यको लोकगीतपछिको विधा हो । यसलाई कथा, दन्त्यकथा, लोक कथा गरी विभिन्न शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसको मानव जीवनसँग निकै लामो समयदेखि सम्बन्ध रहँदै आएको छ । यसमा जिज्ञासा, कौतूहलताको अभूतपूर्व शक्ति हुने भएकाले साना केटाकेटीदेखि लिएर बुढापाकासम्मलाई यसले उतिकै मन्त्रमुग्ध पार्दछ । लोक कथा प्रायः बेलुका खाना खाएर ओछ्यानमा वा अँगेनु छेउमा आगो तापी सुनाउने गरिएको छ । यसमा मानवीय र मानवेतर पात्रहरू जस्तैः खरायो, स्याल, बाघदेखि लिएर प्रसिद्ध राजा-रानी, राजकुमार आदिसँग सम्बन्धित बिषयलाई जोडिएको हुन्छ । कथाो श्रृङ्खलावद्ध कथावाचनले कल्पनामा जादूगरी लोक कथालाई रोचक र मनोरञ्जनपूर्ण बनाउँछ । लोक कथा मनोरञ्जनपूर्ण विधा भएपनि यसबाट नैतिक, सामाजिक व्यवहार कुशलता एवं शुरता- वीरताका भावहरू विकाश गर्ने मौका पनि पाइन्छ । यसको मुख्य उद्देश्य मनोरञ्जन प्राप्त गराउनु नै हो । यो एकादेशबाट शुरू भएर सुन्नेलाई सुनको माला

... मा गएर टुङगिन्छ । लोक कथाले तर्क, विद्वता, परम्पराप्रति आस्था र प्रेरणा पनि जगाउँदछ । वाचक र श्रोता एक अर्काको अभावमा यो अधुरो कल्पना मात्र हुन्छ । लोक कथाको विकाश संस्कृत वाङ्मयको सँगसँगै अगाडि बद्दै आएको देखिन्छ । लिखित रूपमा भने लोक कथा १८३३ मा हितोपदेश मित्रलाभबाट शुरू गरिएको पाइन्छ ।

लोक शब्द धेरै अर्थमा प्रयोग गरिएको छ : जस्तो : भुवनको अर्थमा : इहलोक र परलोक, पृथ्वी र अन्तरिक्ष, स्वर्ग, मर्त्य, पाताल, भूलोक, भुवः स्वर्ग, मह, जन, तप, सत्य, अटल, विटल, सुतल, रसातल, तलातल, महातल, पाताल, ब्रम्हलोक, बिष्णुलोक, शिवलोक, सूर्य, चन्द्र, ध्रुवलोक ... आदि छन् । नाम शब्द लोकबाट लौकिक विशेषण बनेको छ । यस्तो व्यापक लोक शब्दमा कथा शब्द जोडिँदा लोक कथा शब्द व्युत्पन्न भई लोक कथाको संरचना भएको छ । जसले व्यापक अर्थ वहन गरेको छ । हिन्दीमा हमलोग , तुमलोग , बहुतलोग यस्तो प्रयोग गरिएको छ । यसरी हेर्दा लोकको अर्थ व्यापक छ ।

१.२ समस्या कथन

नेपाली बहुजातीय बहुभाषिक मुलुक हो । विविध प्रकारको सामाजिक भाषिक तथा साहित्यिक भिन्नता भएको कारणले विविध प्रकारका लोक संस्कार भित्र लोक कथाहरू लुकेर रहेका छन् । अतः ती लोक कथाहरूलाई सङ्कलन र अध्ययन गरी प्रकाशमा ल्याउन नितान्त आवश्यक भएकोले यस अध्ययन पत्रमा धनुषा जिल्लाका क्षेत्रीय लोक कथाहरूको सङ्कलनलाई मुख्य समस्याको रूपमा लिइएको छ ।

१. धनुषा जिल्लाको उत्तर-पश्चिमी भेगमा के कस्ता कथाहरू प्रचलनमा रहेका छन् ?

२. लोक कथाको वर्गीकरण कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.३ उद्देश्य

यस अध्यनपत्रको उद्देश्य निम्न अनुसार रहने छ ।

१. धनुषा जिल्लामा प्रचलित लोक कथाहरूको अवस्था प्रस्तुत गर्नु,

२. लोक कथाका तत्वका दृष्टिले यी कथाहरू के कस्ता छन् ?

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली लोक कथाको सङ्कलन अध्ययन हुनुभन्दा अगाडि बोधविक्रम अधिकारीले बाह्रवटा लोक कथा सङ्कलन गरी प्रकाशन गरेका छन् । ती लोक कथाहरू लामो समयसम्म प्रवेशिकाको पाठ्यक्रममा राखिएका थिए । त्यस्तै गरी जुजुमान कुश्लेले सुनौला कथाो सङ्कलन २०१६ सालमा गरे । इमानसिंह चेम्जोङले किराती दन्त्यकथा २०२१ सालमा प्रकाशित गरेका छन् । नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट नेपाली लोक कथा (२०३२), तुलसी दिवसले १३२ वटा लोक कथाहरूको सङ्कलन गरेका छन् । लोक कथा विशेषाङ्क चौथो माला (२०२८ पौष) मा २७ लोक कथाहरू छन् । कर्ण शााक्य र लिण्डा ग्रीफ्ताबाट काठमाडौं वरिपरिका २६ लोक कथाहरू सङ्कलन भएका छन् । उपर्युक्त नेपाली लोक कथाहरूका बारेमा गरिएकोपूर्वकार्यलाई पूर्वधार मानी धनुषा जिल्लाका क्षेत्रीय लोक कथाहरूको सङ्कलन गरिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य

लोक साहित्यको आफ्नै मौलिक परम्परा भएको हुनाले सबै वर्गका विधार्थीहरूले लोक साहित्यमा चासो देखाउने गरेको पाइन्छ । त्रि. वि. को नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्षको दशौं पत्रमा लोकसहित्यको अध्ययन पनि एउटा छुट्टै बिषयको रूपमा आएको छ । लोक साहित्य आफैमा मनोरञ्जनपूर्ण र रोचक हुने भएकोले यसको महत्व झन बढ्न गएको देखिन्छ । यस बिषयमा अध्ययन गर्ने शोधार्थी तथा विधार्थी वर्गका लागि अध्ययन पत्रको औचित्य स्पष्ट देखिन्छ । धनुषा जिल्लाका उत्तर-पश्चिमी क्षेत्रको लोक कथाका बारेमा अध्ययन भएको देखिदैन । त्यसैले प्रस्तुत शोधपत्रमा धनुषा जिल्लाका क्षेत्रीय लोक कथाहरूको गहन अध्ययन गरिएकोले यसको औचित्य र महत्व व्यापक रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

नेपाली लोक जीवनको प्राचीन सम्पदाको महत्वपूर्ण विधा हो लोक कथा । नेपाली जातिको उत्पत्ति जति पुरानो छ , लोक कथा पनि त्यतिकै पुरानो छ । यस्तो गहन बिषयलाई यस अध्ययन पत्रको कार्यक्षेत्र भित्र समेट्न गाह्रो भएपनि प्रस्तुत शोधपत्र धनुषा

जिल्लाका बेंगाडावर, तुलसी, ढल्केवर, बटेश्वर, लक्ष्मीनिवास र हरिहरपुर गा.वि.स. भित्र प्रचलित लोक कथाहरूको अध्ययन र सङ्कलनमा आधारित रहेको छ ।

१.७ अध्ययन पत्रको सैद्धान्तिक आधार

प्रस्तुत अध्ययनपत्रमा सम्बन्धित क्षेत्रमा गई लोक कथाहरूको सङ्कलन गरिएको ले क्षेत्रीय अध्ययन विधि यसको प्रमुख विधि रहेको छ । त्यसैगरी लोक कथाको सार्वभौम मान्यतालाई स्थापित गर्न र सैद्धान्तिक कुराको खोज गर्न पुस्तकालय विधि पनि अवलम्वन गरिएको छ । यसरी दुई क्षेत्रीय शोधविधि र पुस्तकालय शोधविधिलाई तालमेल गराई सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

१.८.१ सामग्री सङ्कलन विधि : यस अध्ययन पत्रमा सम्वन्धित क्षेत्रमा गई स्थानीय लोक कथाहरूको संकलन गरिएको छ ।

१.८.२ सामग्री विश्लेशण विधि : यस अध्ययन पत्रमा संकलित सामग्री विश्लेषणको लागि लोक साहित्यको सैद्धान्तिक अवधारणामा रही निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ अध्ययन पत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको रूपरेखा निम्नानुसार तयार पारिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : लोक कथाको सिद्धान्त

तेस्रो परिच्छेद : धनुषा जिल्लाको उत्तर-पश्चिमी भेगमा सङ्कलित लोक कथाहरू

चौथो परिच्छेद : सङ्कलित लोक कथाहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण

पाँचौ परिच्छेद : उपसंहार

सन्दर्भ सामग्री सूची

परिशिष्ट :

परिच्छेद : दुई

लोक कथाको सिद्धान्त

२.१ विषय प्रवेश

प्रस्तुत परिच्छेदमा लोक कथाको सैद्धान्तिक अवधारणाको चर्चा गर्दै लोक कथाको विशेषताहरू र तत्वहरूको चर्चा गरिएको छ । लोक कथाको विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरी अध्ययन परम्पराको निर्क्योल गर्ने काम गरिएको छ ।

लोक कथाको बारेमा कुरो उठ्ने बित्तिकै संसारका सम्पूर्ण जीवहरू, भौतिक पदार्थहरू, अझ अलौकिक स्वप्निल धरातलका कुराहरू मानव मन र क्षमताले भेट्नेसम्मका कराहरूको कालक्रम अनुसार चलिरहेको चक्र नै कथा हो, भन्ने कुराको आभाष हुन्छ । स्थावर तथा जङ्गम अर्थात चेतनशील प्राणीहरू र अचेतन बस्तुहरूको एक अर्कामा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध भएर बनेको हो भनेर कथाो बारेमा भन्न सकिन्छ । यसरी कथाो बारेमा भन्नु पर्दा संसारको सृष्टि, स्थिति र प्रलयसम्मका सम्पूर्ण कुराहरू समष्टि रूपमा कथा हुन् । कथाो परिभाषालाई एउटै परिभाषामा अटाएर भन्न सक्नु साह्रै अप्ठ्यारो कुरा हो । हामीले दिने परिभाषाहरू हाम्रो अनुभूतिले मनन् गर्न सकेका कुराहरूका परिभाषा मात्र हुन् । कथाो आफ्नो कथा अपरम्पार छ ।

संसारका प्राणीहरूको जन्म हुने क्रममा मानवको जन्म अवश्य पनि अन्य प्राणीहरू भन्दा चेतनशील रह्यो होला । अनि आफ्नो उत्पत्तिको स्रोतलाई सर्वप्रथम आश्रयको रूपमा ग्रहण गऱ्यो होला । यी चिन्तनबारे मानव अनभिज्ञ भए तापनि पृथ्वी, जल, तेज वायु र आकाश साक्षी छन् । पृथ्वीको सम्पूर्ण कथा सूर्यनारायणलाई थाहा होला ।

जब मानिसले आफ्नो वरिपरि आफू जस्तै प्राणीहरूलाई देख्यो, त्यो जमातलाई 'लोक' भन्यो होला । उसले अनेकौ लोकहरू आफ्ना वरिपरि रहेको देखेर आफ्नो मनमा जन्मिएका अनुभूतिहरूको कथा शुरू गऱ्यो होला । उसले दिन-रात, फेरि दिन, फेरि रात भएको कालक्रमको अनुभव गरेर लोक कथाको अनुभव आफूमा विकसित गरेको थियो

होला । यसरी सम्पूर्ण संसारको जन्म, मृत्यु र निरन्तर रूपमा बदलिइरहने यो संसारको कथालाई लोक कथाको संज्ञा दिएको हुन सक्छ ।

कथाो व्याप्ति भन्ने कुरामा व्याख्या गर्दा संसार, अन्तरिक्ष, आकाश, त्यसभन्दा पनि परकुनै बोधगम्य वस्तु छ भने त्यो कथा हो । अनुभूतिको चक्र कथा हो । संसारमा जे जति देखिन्छ, मानवको अनुभूतिमा त्यो कथा नै हुन्छ । यो अपरम्पार लोक र यसको कथाो आदि र अन्त्य हुँदैन ।

लोक कथा जीवनको धरातलमा हुन्छ । जीवनको बिन्दु भन्दा पूर्व र परको कथा भौतिक धरातलको कथा हो । कथालाई लोक कथाको धरातलमा अवतरण गराए पश्चात पनि संसारका लोक कथा, नेपालका लोक कथा हुँदै धनुषा जिल्लाको क्षेत्रीय भेगका केही व्यक्तिहरूले एक क्षणमा प्रकाश पारेका लोक कथाहरूको कुरामात्र यो अध्ययनमा सीमित गरिएको छ । यसलाई व्यक्ति रूपमा 'अणु' मात्र हो भन्न सकिन्छ ।

लोक कथाहरूको सङ्कलन र प्रकाशन भन्ने कुरा लिपिबद्ध भाषाको राम्रो विकास भएर, शिक्षाको प्रचार-प्रसार हुन थालेपछि मात्र सम्भव हुने कुरा भएकोले नेपालमा धेरैपछि मात्र शुरू भएको पाइन्छ । पठनपाठनको क्रममा संसारको सामु निकैपछि परेकोले नै हाम्रो देशको कुनै पनि क्षेत्रमा विकास हुन सकेको छैन । लोक कथाको अध्ययन सङ्कलन संरक्षण गर्ने कुरा पनि पछि परेको हो ।

लोक कथाको अध्ययन गरेर पारङ्गत भएका केही विद्वानहरूका लोक कथा सम्बन्धी परिभाषाहरू निम्न बमोजिम उद्धृत गरिएको छ :-

१. नेपाली बृहत् शब्दकोशमा लोक कथाको परिभाषा दिने क्रममा यसरी लेखिएको छ :- "लोक कथा भनेको परम्परादेखि मौखिक रूपमा चलिआएको कथा हो । -पोखरेल र अन्य, २०५० : ११८८)

२. नेपाली लोक साहित्यका अध्येताद्वय जनकवि केशरी धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीका भनाइमा "कल्पनाको धरातलमा अडिएका जनस्रुतिमा आधारित परापूर्वकालदेखि एकनास पुस्तै-पुस्ता, मुख-मुखै चलेर आएका कथाहरू नै लोक कथा हुन् । (थापा र सुवेदी, २०४१:३१९)

३. भैरव अर्यालले लोक कथाको परिभाषा यसरी दिएका छन् :-

"विश्वमा कुनै यस्तो जाति छैन जसकहाँ केही आफ्नै लोक कथाहरू नहुन्, तर जुनसूकै जातिको लोक कथा भएतापनि यसको भनिने र सुनिने परम्परा प्रायः उस्तै हुन्छ । लोक कथाका पात्रहरू मानवीय मात्र नभई आदि दैविक र पशुपंक्षी आदि विभिन्न हुन्छन् । स्यालको छट्टुपन, बिरालाको चोर चाला, सामन्तीको मनश्री, सोझाको संकट, बूढाबूढीको करकर र युवायुवतीका आकर्षण-विकर्षणहरूमा प्रायः सबै जातिले मनोरञ्जक कथाहरू हालेको पाइन्छ ।

मान्छे कथा सुन्ने तिर्सनामा आफ्नै बानीबेहोरा सुन्छ, नालीबेली सुन्छ र आफ्नै जीवनका दुःख-सुख, रमाइला-नरमाइलाहरू सुन्छ । आफ्नै संसारका रीतिस्थितिहरू सुन्छ (वन्धु, २०५८:२८३) ।

बासुदेव त्रिपाठीका अनुसार :- "लोक कथाका स्वप्नीलता र कल्पनाशीलताको काखमा सुतिरहेका आदिम जीवनका सङ्केतहरूलाई हामीले विश्लेषणात्मक हेराइले आत्मसात गर्नु परेको छ । त्रिपाठी, २०२५:३१)

डा. मोतीलाल पराजुलीका अनुसार :- "लोक कथा लोकसहित्यको आख्यानयुक्त गद्य विधा हो । सामान्यतः लोक जीवनका आस्था, विश्वास, व्यवहार र चिन्तनलाई कल्पनाको आवरण दिएर रोमाञ्चक आख्यान तत्वहरूको मिश्रण गरी लोक समुदायद्वारा रचना गरिएको र मौखिक परम्परामा जीवित परम्परित कथाहरू नै लोक कथा हुन् पराजुली, २०५९:१२३) ।

माथिका परिभाषाहरूको निष्कर्ष यस्तो निकाल्न सकिन्छ :- "लोक कथा भन्नाले लोकपरम्परामा मौखिक रूपमा जीवित आख्यान हो, जुन भन्ने वाचक र सुन्ने स्रोताका बीच रमाइलो वातावरणमा फैलने गरेको पाइन्छ ।"

२.२ लोक कथाका विशेषताहरू

लोक जीवनका सुख-दुःखको अनुभूतिलाई प्रभावकारी रूपमा अभिव्यक्त गर्ने मौखिक परम्परामा बाँचेको लोक कथाको उद्देश्य मानव हृदयलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । केही लोक कथाहरूमा स्रोताहरूको मन जित्न अप्राकृतिक अतिरञ्जनात्मक, अपत्यारिला घट्नाहरू समेत समावेश गरिएको छ । तर केही लोक कथाहरू वीरता, धैर्य, नीतिमूलक, शिक्षाप्रद, अर्ती-उपदेश दिनेजस्ता यथार्थ कुराहरू र लोक जीवनका तथ्य र मार्मिक घट्नाहरू समेत लोक कथामा निहित हुन्छन् ।

लोक कथा एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिमा सर्ने क्रममा कतिपय लोक कथाहरूले आफ्नो प्रारम्भिक स्वरूपलाई काँटछाँट गर्दै नवीनता ग्रहण गर्दछ र विस्तृत रूपमा फैलदै जान्छ तर यसको रचना कसले गऱ्यो भन्ने बारेमा कथावाचक र श्रोता दुबैजनालाई ज्ञान हुँदैन । त्यस कारण लोक कथाका रचयिता अज्ञात नै हुन्छन् । लोक कथाका विशेषताहरू यस्तै र यति नै हुन्छन् भनेर किटान गर्न मिल्दैन । हालसम्म नेपाली भाषामा रूपान्तरित लोक कथाहरू र नेपाली कथामा पाइने विशेषतालाई ध्यानमा राख्दै संक्षिप्त परिचय निम्नानुसार दिइएको छ ।

२.२.१ उपदेशात्मकता

लोक कथाको मुख्य अभिप्राय नै जनमानसलाई आनन्दानुभूति प्रदान गर्दै अप्रत्यक्ष रूपमा नैतिक शिक्षा, सुधारात्मक सन्देश, सकारात्मक र नकारात्मक अर्थको बोध गराउनु पनि हो , हाम्रा पूर्वजहरू आफूले देखेका, सुनेका, भोगेका अनुभूत भएका घट्नाहरू अरूलाई सुनाउने गर्थे । ती कथाहरू नैतिक सन्देश, बौद्धिक र मानसिक ज्ञान दिलाउने किसिमका हुन्थे । भूतप्रेत, राक्षस, देवी-देवता सम्बन्धी तथा लोक प्रिय राजा महाराजाका कल्याणकारी कार्यको कथा देशभक्ति र वीरताका कथाहरू नै ती कथाहरूका मुख्य बिषयबस्तु थिए । कथाले प्रत्यक्ष रूपमा स्रोता वर्गलाई मनोरञ्न प्रदान गर्दछ भने अप्रत्यक्ष रूपमा ती कथामा वर्णित सच्चा आदर्श पात्रहरू जस्तै बन्ने प्रेरणा पनि दिन्छ ।

२.२.२ प्रेममय भावनाको प्रदर्शन हुनु

लोक कथामा प्रेमलाई शाश्वत रूपमा प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । लोक कथामा राजा-रानीको प्रेम, राजकुमार-राजकुमारीको प्रेम, बाबु-आमा र सन्तानहरू बिचको प्रेम, दाजु-भाइ तथा दिदी-बहिनीहरूमा हुने प्रेम, मानव-पशुपंक्षी बीचको प्रेम प्रदर्शन गरिएको हुन्छ । उक्त कथाहरूमा वर्णित प्रेममय भावनाले कथामा रोचकता ल्याई कथा स्रोतामा पनि प्रेममय भावना जागृत गर्दछ ।

२.२.३ मानवका मूल प्रवृतिहरूमा निरन्तर सहचारिता

दया-माया, दुःख-सुख, लोभ-घृणा, विश्वासघात, कामक्रोध, चलाखी आदि जस्ता सम्पूर्ण मानव जातिका प्रवृति हुन् । यी प्रवृतिहरूको अभिव्यक्ति लोक कथामा पाइन्छ । यस्ता प्रवृतिहरू सबै मानवमा सर्वकालिक रूपमा निहित हुन्छन् । लोक कथाले मानव स्वभाव र प्रवृति अभिव्यक्त गर्नु पनि यसको मुख्य विशेषता हो ।

२.२.४ कल्पनाको प्राचुर्य

लोक कथा कल्पनाको उपज हो । यसमा यथार्थ भन्दा कल्पनाकै प्राचुर्य बढी पाइन्छ । कुनै पनि कथा वाचकले कल्पनाको फूलबुट्टा भर्दै, अपत्यारिला घट्नाहरूलाई समावेश गर्दै कथालाई रोचक बनाइदिन्छ । कतिपय लोक कथाहरूमा तथ्य र मार्मिक घट्नाहरूलाई समावेश गरिएको पाइन्छ । यस्ता लोक कथाहरूमा कल्पनाकै बोलबाला पाइन्छ । लोक कथा काल्पनिक जगत्को सेरोफेरोमा रहनु यसको आफ्नै विशेषता हो ।

२.२.५ अप्राकृतिक र मानवेतर तत्वको समावेश

लोक कथामा अप्राकृतिक तथा मानवेतर पात्रहरूलाई समावेश गरिएको हुँदा लोक कथा मनोरञ्जनात्मक हुन्छन् । यी कथाहरूमा प्रयुक्त प्रकृति जगत् तथा मानवेतर पात्रहरूले मानवीय गति र अस्तित्व कायम गर्ने हुँदा श्रोताको मनमा जिज्ञासा बढ्दै जान्छ । त्यसपछि कथातन्तुको एकपछि अर्को श्रृङखलाको फल कस्तो होला भन्ने उत्सुकतालाई जन्माएर कौतुहलले पाठकलाई डोऱ्याइरहेको हुन्छ । फलस्वरूप कथास्रोता आफ्नो सम्पूर्ण पीडालाई नै

बिर्सेर कथाो आनन्दमा डुबेको पाइन्छ । कथावाचकले कथा टुङ्याएपछि श्रोताको मनले तृप्ति पाउँछ। यी तत्वहरू समावेश हुनु लोक कथाको विशेषता हो ।

२.२.६ लोकरञ्जकता

कुनै पनि कथावाचकले श्रोताहरूको मनलाई आकर्षित गर्नका लागि यथार्थभन्दा धेरै परका तत्वहरू समावेश गर्दै यस किसिमका लोक कथाहरू मनोरञ्जन प्रदान गर्नकै लागि सुन्ने र सुनाउने गरिएको छ । यसबाट लोक मानसमा व्यावहारिक पीडा तथा दिनभरिको थकाइबाट एकै छिन भएपनि विश्राम लिएर आनन्द प्राप्त हुन्छ । श्रोतालाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नका लागि अतिकाल्पनिक तथा अपत्यारिला घटनाहरूलाई पत्यारिला बनाउँदै लैजानु लोक कथाको विशेषता हो ।

२.२.७ अश्लील श्रृङगारको अभाव

वासनात्मक प्रेम, कुण्ठित प्रेम, सौन्दर्य प्रति लोभ जस्ता प्रेमद्वारा सिर्जना भएका अश्लील प्रेमको स्थान लोक कथामा कही भेटिदैन । लोक कथामा शिष्ट, मयार्दित, विशुद्ध प्रेमले नै आश्रय पाइरहेको हुन्छ । लोक कथामा मर्यादित प्रेमलाई आत्मसात गर्नु यसको विशेषता हो । लोक कथामा सम्पूर्ण विशेषताहरूको उल्लेख गर्न असम्भव भएको हुँदा प्रमुख विशेषताहरूको सामान्य चर्चा मात्र गरिएको छ ।

२.३ लोक कथाका तŒवहरू

साहित्यका अन्य विधाहरूमा झैं लोक कथाका रचना क्रममा विभिन्न तत्वहरूको आवश्यकता पर्दछ । लोक कथालाई यिनै तत्वहरूले उपयुक्त बनाउन सकिन्छ भनेर किटान गर्न   मिल्दैन । लोक कथामा पाइने प्रमुख तत्वहरू कथावस्तु, पात्र र तिनका चरित्र, देश काल र वातवरण, भाषाशैली तथा संवाद आदि प्रमुख तत्वहरू हुन् ।

२.३.१ कथानक

लोक कथामा कथावस्तुको महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ किनकी कथावस्तु बिनाको कथा निर्माण हुन सक्दैन । कथावस्तुले नै लोक कथालाई रोचक र विश्‍वसनीय तुल्याइदिन्छ । कथा एउटा कल्पनाको बीच रूपमात्र हो । कथानक चाहि त्यो बिच रूपबाट हुर्किएको, मौलाएको, फैलिएको अजङ्गको रूख जस्तै हो । लोक कथाको अख्यान पक्षलाई हेर्दा यो एउटा संगठित कथा श्रृङखलामा रचिएको हुन्छ । एकादेशबाट प्रारम्भ भएको लोक कथा भन्नेलाई फूलको माला.... आदि लोकशैलीमा निर्मित हुन्छ । घट्नाहरूको कौतुहलमय संयोजन नै लोक कथाको सफलताको मूल तत्व हो ।

२.३.२ पात्र र तिनको चरित्र

लोक कथा आख्यानात्मक रचना भएको हुँदा पात्रहरूलाई पनि तत्वगत दृष्टिले एक अभिन्न अङ्गको रूपमा लिन सकिन्छ । यसमा विभिन्न पात्रहरूलाई समावेश गरिएको हुन्छ । तर मूलरूपमा मानवपात्र र मानवेतर पात्र नै उपयुक्त हुन्छन् ।मानवेतर पात्रहरूले अवश्य पनि मान्छेका विविध गुणहरू, विविध क्रियाकलापहरू गरिएको हुन्छन् । यसरी लोक कथालाई प्रभावकारी बनाउन पात्र र चरित्र चित्रणले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ ।

२.३.३ देश, काल र वातावरण

लोक कथाहरू एकादेशमा, उहिल्यै, धेरै बर्ष पहिले आदि जस्ता काल्पनिक स्थान वा समयबाट शुरू गरिएको छन् र स्वभाविक परिवेशको चित्रण गरिएको पाइँदैन । काल्पनिक परिवेशमा वर्जित घट्ना व्यापार पनि वास्तविक जीवन जगत्को नभई काल्पनिक जगत्को भौतिक, अतिकाल्पनिक, अतिरञ्जनात्मक, अलौकिक प्रवृति हावी भएको पाइन्छ । लोक कथामा वर्णित कथावस्तु घट्नाका आधारमा सामाजिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र सांस्कृतिक बिषयवस्तुद्वारा निर्मित परिवेशलाई लिन सकिन्छ । यसमा वर्णित घट्ना व्यापार र पात्रको चारित्रिक विकासमा परिवेशले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ ।

२.३.४ भाषाशैली एवम् संवाद

जुनसुकै लोक कथामा पनि स्थानीय जनबोलीले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । लोक कथामा भाषाशैली लोकबोली वा स्थानीय भाषाभन्दा अलग किसिमको हुन्छ । कथामा प्रयोग भएका भाषाशैलीहरू सरल सहज र प्राकृतिक किसिमको हुन्छन् जुन त्यो समाजले सजिलैसँग ग्रहण गर्दछ । लोक कथामा कथावस्तुले आ-आफ्नो भाषाशैलीलाई अपनाई कथा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

कथामा संवादको पनि महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । बिषयवस्तु, पात्र, चरित्रचित्रण आदि बिषयवस्तुमा उपयुक्त खालको संवाद हुनुपर्छ । कथा एकातिर प्रसङ्ग अर्कोतिर भएको खण्डमा संवादले कथामा रोचकता र विश्वसनीयता ल्याउँदैन । अतः कथामा कथावस्तुको प्रसङ्ग विचार गरी उपयुक्त खालको संवादको आवश्यकता पर्दछ ।

यी तत्वहरू मध्य कुनै एक तत्व मात्र भयो भने वा शिथिलता आयो भने लोक कथा सुन्दर हुन सक्दैन । अतः यी तत्वहरू नै लोक कथाका निर्माण तन्तु हुन् ।

२.४ लोक कथाको वर्गीकरण

नेपाली लोक कथाको वर्गीकरणको क्रममा लोक कथा वर्गीकरणका केही प्रारम्भिक आधारहरू र प्रचलित मान्यताहरूको चर्चा गर्नु आवश्यक र प्रासङ्गिक हुन्छ (दिवस, २०३३ : १७) मानव हृदयका अनुभूति, अनुभव र मानव कल्पनाहरू मानव समाजमा प्रचलित रीतिरिवाज सबथोक लोकको बिषय क्षेत्रभित्र पर्दछन् । लोक कथाको वर्गीकरणको बिषयमा संसार भूमिका विद्वानहरूले अपनाई आएको विधि एउटै छैन । देश, काल, संस्कृति सापेक्ष हुने हुनाले लोक कथाको वर्गीकरणको आधार पनि सोहीअनुसार भिन्नभिन्न छ । पूर्व र पश्चिमको मात्र होइन एउटै देश र एउटै संस्कृतिका विद्वानहरूको श्रेणी विभाजन पद्धति पनि एकअर्कोसँग मेल नखाने हुन सक्छ तैपनि धेरै जसो विद्वानहरूले कथाो स्वरूप, शैली बिषय पात्रको प्रवृति र प्रकृति, उद्देश्य आदिलाई वर्गीकरण गर्दा ध्यानमा राख्ने गर्दछन् । त्यसैले यहाँ विभिन्न विद्वानहरूले दिएका केही वर्गीकरण क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ ।

उद्देश्यको दृष्टिकोणले लोक कथाको वर्गीकरण ३ वर्गमा गरिएको छ ।

क. मनोरञ्जनात्मक

ख. उपदेशात्मक

ग. व्याख्यात्मक

प्राचीन वर्गीकरण

संस्कृत साहित्यका आचार्यहरूले कथा साहित्यलाई प्रारम्भमा मूलतः दुई भागमा विभाजित गरेका छन् ।

क. कथा

ख. आख्यायिका

आनन्दवर्द्धनले कथालाई तिन भेदमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

क. परीकथा

ख. सकलकथा

ग. खण्डकथा

हरिभद्रले कथालाई चार भागमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

क. अर्थकथा

ख. कामकथा

ग. धर्मकथा

घ. सङ्कीर्ण कथा

२.४.१ पाश्चात्य वर्गीकरण

जर्ज गोमेले कथालाई चार भागमा वर्गीकृत गरेका छन् -

क. शुद्धकथा

ख. वीरगाथा

ग. गीतिकाव्य

घ.	स्थान विशेषसँग सम्बन्धित किंबदन्ती वा जनश्रुति

एन.टी. आर्नेले कथालाई ३ भागमा बाँडेका छन् -

क.	पशुपंक्षी कथा

ख.	शुद्ध कथा

ग.	हस्यौली तथा चुट्किला लघुकथा

स्टिथ थोमसनले कथालाई पाँच भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ -

क.	किंबदन्ती तथा परम्परागत कथाहरू

ख.	परीकथा

ग.	पशुपंक्षीका कथा

घ.	नीतिकथा वा पञ्चतन्त्रीय कथा

ङ.	पौराणिक कथा

ग.	पशुपंक्षीका कथा

घ.	नीतिकथा वा पञ्चतन्त्रीय कथा

ङ.	पौराणिक कथा

२.४.२ प्राच्य वर्गीकरण

डा. दिनेशचन्द्र सेनले लोक कथालाई चार भागमा वर्गीकृत गरेको पाइन्छ -

क. रूपकथा

ख. हास्यकथा

ग. धार्मिककथा

घ. गीतिकथा

डा. सत्यन्द्रले लोक कथालाई आठ भागमा वर्गीकृत गरेको पाइन्छ -

क.	गाथाहररू

ख.	पशुपंक्षी सम्बन्धी अथवा पञ्चतन्त्रीय कथा

ग.	परीकहानीहरू

घ.	बिक्रमका कहानीहरू

ङ.	बुझोवल (गाउँ खानेकथा)

च. निरीक्षण गर्भित कहानीहरू

छ. साधु-सन्तका कथाहरू र

ज. कारण निर्देशक र कहानीहरू

डा. कृष्णदेव उपाध्यायले लोक कथालाई छ भागमा वर्गीकृत गरेको पाइन्छ (दिवस, २०३३ : ३७)

क. उपदेश कथा

ख. व्रत कथा

ग. प्रेम कथा

घ. मनोरञ्जन कथा

ङ. सामाजिक कथा

च. पौराणिक कथा

यसरी पाश्चात्य तथा पूर्वीय लोक कथाका अध्येताहरूले आ-आफ्नो तरिकाले वर्गीकृत गरेको पाइन्छ ।

२.४.३ नेपाली वर्गीकरण

नेपाली लोक साहित्यका अध्येताहरूले नेपाली लोक कथालाई निम्न तरिकाले वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले नेपाली लोक कथाको वर्गीकरण यस प्रकार गरेको पाइन्छ (थापा र सुवेदी, २०४१ : ३४६) ।

क. धार्मिक तथा सांस्कृतिक, ऐतिहासिक लोक कथा

ख. मानवी तथा अतिमानवीय लोक कथा

ग. पशुपंक्षी लोक कथा

घ. दैवी लोक कथा

ङ. विविध लोक कथा

कृष्णप्रसाद पराजुलीले लोक कथालाई चार भागमा बाँडेको पाइन्छ -

क. पौराणिक कथा

ख. नीतिकथा

ग. पुरा कथा

घ. परीकथा

डा. चुडामणि बन्धुले लोक कथाहरूलाई ४ भागमा बाँडेको पाइन्छ -

क. पौराणिक कथा र किंबदन्ती कथाहरू

ख. परीकथा र नीतिकथाहरू

लोक कथाका अध्येता तुलसी दिवसले लोक कथालाई १० भागमा विभाजन गरेका छन्

क. सांस्कृतिक-ऐतिहासिक लोक कथाहरू

ख. अर्ती उपदेशका लोक कथाहरू

ग. पशुपंक्षीका लोक कथाहरू

घ. मानव विशेष स्वभाव र प्रवृतिका लोक कथाहरू

ङ. अतिमानवीय लोक कथाहरू

च. दैवी लोक कथाहरू

छ. फलफूलका लोक कथाहरू

ज. साहसी तथा बहादुरीका लोक कथाहरू

झ. धार्मिक लोककथाहरू

ञ. विविध लोक कथाहरू

उपर्युक्त विभिन्न विद्वानहरूको वर्गीकरणलाई अध्ययन गर्दा कृष्णप्रसाद पराजुली र चुडामणी बन्धुको वर्गीकरणमा समानता देखिएको छ । धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले तुलसी दिवसकै वर्गीकरणलाई समायोजन गरी ५ भागमा वर्गीकरण गरेका हुनाले तुलुसी दिवसको वर्गीकरणलाई नै औचित्यपूर्ण मानिएको छ ।

२.४.३.१ सांस्कृतिक-ऐतिहासिक लोक कथाहरू

संस्कृति तथा इतिहाससँग सम्बन्धित घट्ना विवरणलाई आधार मानी रचना गरिएको कथाहरूलाई ऐतिहासिक-सांस्कृतिक लोक कथा मानिएको छ । यस्ता कथाहरूमा लोकले मान्दै आएका इतिहास, किंबदन्ती, लोक विश्वास आदि उल्लेख भएका उत्पत्ति सम्बन्धी कथाहरू पर्दछन् । यस्ता कथाहरूमा गोरखनाथको कथा, कालभैरवको कथा, तुलजा

भवानीको कथा, विभिन्न देवी देवताका कथा र ऐतिहासिक महापुरुष, राजा-महाराजा तथा वीर पुरुषहरूको वर्णन गरिएको कथाहरू यस वर्गमा पर्दछन् ।

२.४.३.२ अर्ती उपदेशका कथाहरू

अर्ती उपदेशका कथाहरूमा समाजले स्वीकृत गरेका कार्यहरू गर्ने र अस्वीकृत कार्यहरू नगर्ने भनेर शिक्षा दिने उद्देश्यले यस्ता कथाहरू सुन्ने सुनाउने गरिएको छ । खास गरी अभिभावक वर्गले आफ्ना सन्ततिहरूलाई सही मार्गमा हिँडाउने उद्देश्यले प्रेरित भई सुनाउने गरिएको छ । जसबाट आफ्ना सन्ततिहरू सहीमार्ग समाती जीविका निर्वाह गर्न सकून् ।

२.४.३.३ पशुपक्षीका लोक कथाहरू

प्रस्तुत किसिमका लोक कथाहरूमा पशुपंक्षी तथा मानव पात्र भएका कथाहरू पाइन्छन् भने कुनैमा पशुपंक्षी मात्र पात्र भएका लोक कथाहरू पनि छन् । यस खालका कथामा अर्ती उपदेश दिने, पशुपंक्षीको स्वभाव दर्शाउने र मानव सेवा गर्नका लागि छद्म भेषमा देवी देवताहरू आएर पशुपंक्षी भई मानिसले झैं संवाद र न्याय-निसाव, सर-सहयोग गरेको पाइन्छ । पशुपंक्षीहरूको स्वभाव जस्तो स्यालको चलाखी, बाघको क्रुरता, कोइलीको आवाज, हात्तीको दिव्यशक्ति जस्ता कुराहरूलाई यस्ता कथाहरूमा समावेश गरेको पाइन्छ ।

२.४.३.४ मानवविशेष स्वभाव र प्रवृतिका कथाहरू

मानिस आदिम कालदेखि नै जन्मजात रूपमा आवेग र सम्वेग लिएर अएको हुन्छ । यिनै मानिसभित्र रहेका प्रवृति, ठगी, चलाखी, विश्वासघात, ढाँट, छलकपट, हिंसा जस्ता प्रवृतिहरू कथामा यत्रतत्र पाइन्छ । जसले समाजलाई जहिले पनि कुठाराघात गरेको पाइन्छ । नेपाली समाजमा धुर्त नोकर, डाहाडे सानीआमा आदि जस्ता कथाहरू नेपाली लोक कथामा प्रस्सत पाइन्छन् ।

२.४.३.५ अतिमानवीय लोक कथाहरू

कथाहरूमा अद्भूत, अलौकिक र चमत्कारपूर्ण कथाहरू हुन्छन् र यस्ता कथाहरूमा अतिमानवीय पात्रहरू भूत, राक्षस, बोक्सी, परी तथा अप्सराहरू रहेको पाइन्छ । यस्ता कथामा कथा नायकले कसैसँग सर-सहयोग नमागी आफै सहयोग गर्न आउँछन् र अन्त्यमा कथानायकको कार्य सजिलैसँग सफल हुन्छ । अदृश्य टोपी, चल सन्दुस, वायुपंखी घोडा आदि कुराहरू यस्ता कथाहरूमा पाइन्छन् ।

२.४.३.६ दैवी लोक कथाहरू

नेपालमा विभिन्न देवी देवताहरूप्रति आस्थाविश्वास भएका जनसमुदाय पाइन्छन् । उनीहरूले मान्ने गरेका देवताहरू शिव-पार्वती, विष्णु-लक्ष्मी, सरस्वती, बुद्ध, कृष्ण आदि देव -देवीहरू कथामा उल्लेख भएका हुन्छन् । तिनीहरूले कथामा मानिसको भाग्य परिवर्तन गर्ने न्याय नपाएकालाई न्याय दिने र कथानायकको कार्य दक्षतामा वृद्धि गरि दिने जस्ता कार्यहरू गरिदिएको पाइन्छ ।

२.४.३.७. फलफूलका लोक कथाहरू

नेपाली समाजमा विभिन्न किसिमका फलफूलका लोक कथाहरू पाइन्छन् । ती कथाहरूमा कथाा पात्रका रूपमा फलफूल तथा बोटबिरूवाले रोचक संवाद गरेको पाइन्छ । जस्तै बेलवत्ती कन्याको कथा चिल्लो फर्सी र काँडे काँकाको संवाद फलफूलका लोक कथाहरूमा पाइन्छ ।

२.४.३.८. साहसी तथा बहादुरीका लोक कथाहरू

यसखालका लोक कथाहरूमा मानिसको शक्ति प्रदर्शनका क्रममा घटेका घट्ना विवरणहरूलाई वर्णन गरिएको पाइन्छ । शुरता-वीरता, साहस, आँट शौर्य आदिको प्रयोगले कथानायक सफलताको शिखरमा पुगेको हुन्छ । यस्ता कथाहरूमा उच्च वर्गका मानिसहरू राजकुमार-राजकुमारी, मन्त्रीपुत्रहरू, उच्च वर्गीय व्यक्तिले साहसिला काम गरेको पाइन्छ । जस्तै पिँजडाको बुलबुल, हाइरानी चाँदनीको साहसिकता यस्ता कथामा नारी पात्रले पनि भेष बदलेर राज्य प्राप्त र सतीत्व जोगाउन सफल भएका कथाहरू पाइन्छन् ।

२.४.३.९ धार्मिक लोक कथा

धर्मसँग सम्बन्धित देवी-देवताका तीर्थव्रतहरू र विभिन्न मन्दिरहरूको विषयमा वर्णित लोक कथालाई यस वर्गमा राखिन्छ । नेपाली समाज विशेष गरेर महिलाहरू विभिन्न तीर्थ स्थलहरूमा धाउने पशुपति, स्वयम्भु, मच्छेन्द्रनाथ, सत्यनारायण, स्वस्थानी, पुरुषोत्तममास आदिका व्रत बस्ने कथा सुन्ने सुनाउने कथा नसुनेमा व्रतको फल प्राप्त नहुने जनविश्वास पाइन्छ । अतः धार्मिक तीर्थ-व्रत, दानपुण्य आदि जस्ता कुराहरू धार्मिक लोक कथामा पर्दछन् ।

२.४.३.१० विविध लोक कथाहरू

कथाो स्वरूप पात्र उद्देश्य अनुरूप अन्य वर्गमा समावेस हुन नसकेका कथाहरू यस वर्गमा पर्दछन् । यसरी माथि उल्लेखित नौ वर्गमा नसमेटिएका सबै लोक कथाहरूलाई विविध वर्गमा राख्न सकिन्छ । बालकथालाई पनि यसै वर्ग भित्र राख्न सकिन्छ ।

२.५ लोक कथाको उत्पत्ति

लोक कथाको उत्पत्ति सर्वप्रथम कहाँ, कहिले, कसरी भयो भन्ने बारेमा तिथी मिति किटान गरेर भन्न सजिलो छैन । लोक कथाको उत्पत्तिको बारेमा खोजतलासी गर्दै जाने हो भने पूर्वीय साहित्यको सबैभन्दा जेठो ग्रन्थ ऋग्वेद भन्दा अगाडि पुग्नु पर्ने हुन्छ । त्यतिवेलाको भाषा, मानिस, घटना विवरण कसैलाई थाहा नभएपनि लोक कथा सुन्ने सुनाउने क्रम त्यतिवेला नै सुरू भएको हुन सक्छ । त्यसपछि ऋषिमुनिहरूले आफ्ना चेलाहरूलाई शिक्षा दिने क्रममा मोखिक रूपमा नै सुनाउने सुन्ने प्रचलन भएको पाइन्छ । यसरी कथाो उत्पत्ति त्यतिवेला भयो जुनबेला मानव समुदायमा चेतनाका प्रवाहहरू बहनथाले अनि आफूले देखे भोगेका घटना विवरणहरू एकअर्कालाई अभिव्यक्त गरियो । यसैबेला कथाो उत्पत्ति सम्बन्धमा विभिन्न विद्वानले विभिन्न मतहरू प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । कसैले बैदिक युग नै लोक कथाको उत्पत्ति युगहरू मानेका छन् भने पाश्चात्य विद्वानहरूले लोक कथाको उत्पत्तिको बारेमा अर्कै दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । उनीहरूका अनुसार कल्पनाद्वारा विभिन्न रूप र घट्नाको मानवीकरण गर्दै गर्न थालेपछि लोक कथाको उत्पत्ति भएको हो भन्ने धारण पाइन्छ ।

मनोविज्ञान वादका प्रवल प्रवर्तक सिग्मड फ्रायडका अनुसार अनेकौ बासनात्मक इच्छाहरू दमित अवस्थामा रहेका हुन्छन् र चेतन मनलाई थाहै नदिई ती अतृप्त कामेच्छाहरू दमित अवस्थामा बाहय रूपमा प्रकट हुने क्रममा लोक कथाको पनि जन्म भएको हो (चेमजोङ, २०२१ : ३१९) । पाश्चात्य मुलुकका केही विद्वानहरूले लोक कथाको उत्पत्ति कुनै एक स्थानमा नभएर विश्वका विभिन्न ठाँउहरूमा भएको हो र मान्छेका आन्तरिक मनोवृतिहरू समान हुनाले विभिन्न स्थानका लोक कथाहरूमा पनि यो समानता देखा परेको हो । यसरी लोक कथाको उत्पत्ति बारेमा पाश्यात्य मुलुकका विद्वानहरूले आ-आफ्नै मत व्यक्त गरेका छन् र ई.पू.को चार / पाँच हजार वर्ष पूर्व युरोपको इजिप्टमा मानव सभ्यताको प्रथम उदय भयो । त्यतिवेलादेखि नै लिपिको आविस्कारसँगै लिखित साहित्यको जन्म भएको हो । इजिप्टका बासिन्दाहरूले प्यारामिड तथा सुमेरका मन्दिरहरू निर्माण गर्ने अशिक्षित श्रमिकहरू कथा सुन्ने सुनाउने गर्थे होलान त्यसपछि ग्रीसका महाकवि होमरका इलियड र आडेसी जस्ता महाकाव्यहरूमा टुनामुना र साहसिक प्राणीका कथाहरू पाश्यात्य मुलुकमा लोकप्रिय भएका छन् । त्यसबेलादेखि नै पाश्चाप्त साहित्यमा लोक कथाहरूको उत्पत्ति भएर क्रमश विकसित हुँदै आएको पाइन्छ ।

पूर्वीय साहित्यमा लोक कथाको नालीबेली केलाउँदै जाँदा लिखित प्रमाण ऋग्वेदसम्म पुग्न सकिन्छ । विभिन्न विद्वानहरूले ऋग्वेदबाटै पूर्वीय परम्परामा कथाो उत्पत्ति भएको हो भनेका छन् ।

लोक कथाको उत्पत्ति सम्बन्धि विभिन्न मतहरू देखिएका छन् । यी मतहरूमा प्रकृतिवाद, प्रसारवाद, इच्छापूर्तिवाद र यथार्थवाद प्रमुख छन् । यहाँ यी मतहरूवारे संक्षिप्तरूपमा चर्चा गरिएको छ (बन्धु, २०५८ : २८७)।

२.५.१ प्रकृतिवाद

प्रकृतिवादमा सूर्य, चन्द्र दिन रात पहाड मैदान वर्षा चटयाङ, नदी समुद्र आदि प्राकृतिक तत्वलाई मानवीकरण गरेर लोक कथा निर्माण भएको पाइन्छ । यस्ता कथाहरू विशेषगरी प्रकृति कै सेरोफेरोमा रचिएका हुन्छन् ।

२.५.२ प्रसारवाद

प्रसारवादमा लोक कथाहरू एकै ठाँउबाट उत्पत्ति भई क्रमशः विभिन्न ठाँउ फैलिएका हुन भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको पाइन्छ । यस सिद्धान्दले परम्परावादी सिद्धान्तलाई बल पुऱ्याएको छ तर सबै कथाहरू एकै ठाउँमा मात्र विकास भएका हुन भनेर सबै विद्वानको सहमति छैन ।

२.५.३ विकासवाद

लोक कथाको उत्पत्ति मानव समाजकै विकास सँगसँगै सबै ठाउँबाट भएको हो । जहाँजहाँ मानिसको विकास भयो, त्यहाँत्यहाँ लोक कथाको उत्पत्ति भयो र कथाहरू विकसित भए भन्ने कुरालाई स्वीकार गरिएको छ । यसै सिद्धान्तलाई विकासवादी सिद्धान्त भनिन्छ ।

२.५.४ इच्छापूर्तिवाद

इच्छापूर्तिवाद सिद्धान्तका अनुसार कथाहरू मान्छेका अवचेतन मनमा दमित इच्छा, आकांक्षा तथा वासनाको पूर्तिको परिणाम हुन् । दमित इच्छाको अभिव्याक्तिको प्रतिकारत्मक रूपमा कथामा पाइन्छ । यस खालका लोक कथाहरूमा अप्सराहरू र सुन्दरीहरूले वासनाको पूर्ति गर्दै वुद्धिमान साहसी नायकहरूले श्रोतालाई प्रभावित बनाउँछन् । यस सिद्धान्तका समर्थकहरूमा फ्रायड जुङ्ग तथा इरिक प्रोमका भिन्न भिन्न मत पाइन्छन् । लोक कथाको उत्पत्तिका सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्न इच्छापूर्तिवादी सिद्धान्तले सहयोग गर्दैन ।

२.५.५ यथार्थवाद

यथार्थवादीहरूका विचारमा लोक कथाको उत्पत्ति यथार्थ घट्नाहरूबाटै दैनिक जीवनका अनुभवहरू सम्झन योग्य घट्नाहरूलाई दोहऱ्याउँदा लोक कथा बनेका हुन । लोक कथाको उत्पत्ति विषयमा प्रचलित चार मतहरूलाई नै उपयुक्त मानिएको पाइन्छ । लोक कथाका विद्वानहरूले यिनै चार मचको समन्वय गरी लोक कथाको उत्पत्तिबारे स्पष्ट पार्न खोजेका छन् ।

२.६ लोक कथाको अध्ययन परम्परा

लोक कथाको आधार लोक र हाम्रो चेतनशील लोकको व्यवस्थापना संस्कृत वाङ्मयद्वारा अनुप्राणित भएको हुँदा विस्तारै यसैको प्रभावमा नेपाली लोक र लोक कथा विकसित भएको बुझिन्छ । अतः प्रस्तुत प्रसङ्गमा लोक कथा प्रति २/४ शब्द उल्लेख गर्नु अस्वाभाविक नहोला । संस्कृत वाङ्मयको मूल स्रोत मानिएको वेद-वणित विषयवस्तु तर्फ हेर्दा यहाँ आफ्नै प्रकारले कथानकतर्फ औल्याइएको पाइन्छ । यहाँ लोक कथाको सङ्केतसम्म पाइन्छ (थापा र सुवेदी, २०४१ ३२४) ।

नेपाली लोक कथाको प्रारम्भिक सङ्कलन तथा लिपिवद्धको विषयमा चर्चा उठाउँदा यसको प्राचीन परम्पराको उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपाली लोक कथाको परम्परा खोज्दै जाँदा हामी वैदिक समयसम्म पुग्नुपर्ने हुन्छ । नेपाली लोक कथामा वेद, उपनिषद, पुराण, रामायण, महाभार, पञ्चतन्त्र, कथा-सरितसागर, वृहत् कथा, बौद्धजातक, कथामाला आदिको परम्परा एवं प्रभाव कायम रहेको स्पष्ट देखिन्छ ।

नेपाली लोक कथा परम्मराका बारेमा विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नो तरिकाले चरण विभाजन गरेको पाइन्छ । धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीक अनुसार नेपाली लोक कथालाई दुई चरणमा विभाजन गरेको पाइन्छ ।

क) नेपाली लोक कथाको प्रथमकाल शुरूबाट १९५८

ख) नेपाली लोक कथा द्वितीय काल १९५९ देखि हालसम्म

डा. चूडामणि बन्धुको नेपाली लोक साहित्यको चरण विभाजन यस प्रकार छ । यो चरण विभाजन नेपाली लोक साहित्यको समग्र रूपमा गरेको हुनाले नेपाली लोक कथा पनि लोक साहित्यमै समाविष्ट हुने भएकोले यो चरण विभाजन यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

क) लोक साहित्यको सम्बद्धर्नकाल प्रारम्भदेखि वि.सं. १९९८ सम्म ।

ख) लोक साहित्यको सङ्कलनकाल वि.सं. १९८८ देखि वि.सं. २०२४ सम्म

ग) लोक साहित्यको अनुसन्धानकाल वि.सं. २०२४ पछि ।

डा. मोतीलाल पराजुलीका अनुसार नेपाली लोक कथा परम्परालाई चार चरणमा विभाजन गरेको पाइन्छ (पराजुली, २०५९) ।

१. पृष्ठमूमि (आरम्भ देखि १८३० सम्म)

२. अनुदित लोकाख्यान परम्परा (१८३१-१९९५)

३. नेपाली लोक कथाको सङ्कलन परम्परा (१९९६ देखि आजसम्म)

४. नेपाली लोक कथाको अध्ययन विश्लेषण र अुनसन्धान (२०२५ देखि आजसम्म)

२.६.१ पृष्ठभूमि (आरम्भदेखि १८३० सम्म)

यो नेपाली लोक कथाको प्रथम चरण हो । यस समयमा नेपाली लोक कथाहरू सोझै संस्कृत वाङ्मयबाट आएर नेपाली जन जीवनमा मौखिक रूपमा विस्तारित भएको पाइन्छ । वि.सं. छठौ शदीदेखि ११ औं शदीसम्म नेपाली भाषाले लेख्य रूप लिएको पाइन्छ । वेदमा सुक्त वा ऋचाहरूका रूपमा आख्यानका सङ्केतहरू भेटिन्छन् । ब्राहमणग्रन्थ, उपनिष्ठ तथा पुराणमा आख्यानका प्रचुर सामग्रीहरू पाइन्छन् । यिनै सामग्रीहरू नेपाली लोक जीवनमा पौराणिक कथाा रूपमा नेपाली समाजमा यिनीहरूको अत्यधिक प्रचलन पाइन्छ । यसरी नेपाली जीवन शैली लोक कथा पृष्ठभुमिका रूपमा रहेको छन् । पाली तथा प्राकृत भाषामा लेखिएका बौद्धजातक माला, बृहतकथा, गाथा-सप्तशीत तथा कथा सरितसागर नेपाली लोक कथाका प्रत्यक्ष स्रोत हुन् । यसरी बौद्धिक साहित्यदेखि नेपाली साहित्य विकशित हुनु पूर्वको लोक कथाको निर्माण र प्रयोगको मह□वपूर्ण समय हो तर नेपाली भाषामा लिखित सामग्री नपाइएकोले यसलाई पृष्ठभूमिका रूपमा मात्र लिइएको छ ।

२.६.२ अनुदित लोकाख्यान परम्परा (१८३१-१९९५)

नेपाली लोक कथाको ऐतिहासिक सर्वेक्षण गर्दा नेपाली भाषाका मौलिक लोक कथाहरूको सङ्कलन कार्य हुनुभन्दा पूर्व विभिन्न भाषामा प्रचलित नीतिकथा तथा रोमाञ्चक आख्यानहरू नेपाली भाषामा अनुवाद भएका थिए । संस्कृतका विद्वानहरूले संस्कृत भाषामा प्रचलित नीतिमूलक तथा ब्रतमूलक कथालाई नेपाली भाषामा अनुवाद गरेका थिए भने भारतमा पढ्न बसेका नेपाली युवाहरूले फारसी, उर्दु, हिन्दी आदी भाषामा प्रचलित

रोमाञ्चक प्रेमाख्यानबाट प्रभावि भई लोकप्रिय रहेका लोकाख्यानहरूलाई नेपाली भाषामा अनुवाद गरेका थिए । नेपाली साहित्यको समुचित विकास नभएको समयमा यी लोकाख्यानहरू नेपाली भाषामा प्रकाशित भए पछि साक्षर नेपालीको दृष्टि त्यतातर्फ आकर्षिक भयो । यिनै कृतिहरू नेपाली लोक जीवनका मनोरञ्जन र शिक्षाका आधार भए । यी लोक कथाहरूले मौलिक नेपाली लोक कथा सरह नै लोक जीवनका मानसपटमा स्थायी स्थान प्राप्त गरे । व्यक्तित्वका कारणले यस्ता अनुदित लोक कथाहरू नेपाली लोक जीवनका अङ्ग नै बनेका छन् । यसरी सङ्कलन कालभन्दा अगाडि नेपाली लोक कथाको क्षेत्रमा संस्कृतबाट अनुदित लोक कथाहरू र स्रोत नखुलेका अनुदित लोक कथाले नेपाली जनजीवनमा प्रभाव पारेको पाइन्छ ।

२.६.३ नेपाली लोक कथाको सङ्कलन परम्परा (१९९६ देखि आजसम्म)

नेपाली साहित्यको गद्य विधाा आनुनिकताको प्रवेशसँगै नेपाली लोक कथाको सङ्कलन परम्परा प्रारम्भ हुन्छ । मध्यकालीन लोकाख्यानको प्रवृत्ति र विशेषतालाई पन्छाएर शुद्ध एवं स्तरीय नेपाली भाषामा नेपाली लोक जीवनमा प्रचलित मौलिक लोक कथाहरूलाई सङ्कलन र प्रकाशन गर्ने कार्य यसै समयमा हुन्छ । नेपाली दन्त्यकथा १९९६ यस्तो पहिलो कृति हो । शारदा, डाँफेचरी हिमानी र हाम्रो सस्कृतिजस्ता पत्रपत्रिकाहरूले पनि विशेष योगदान दिएका छन् । लोक कथाको सङ्कलन तथा प्रकाशनमा योगदान पुऱ्याउने विद्वानहरूमा बोधविक्रम अधिकारी सुवर्ण शमसेर, काजीमान कन्दङवा, जुजुराम कुशले, लीलासिंह कर्मा, शिवमणि प्रधान, करूणाकर बैद्य, तुलसी दिवस, विजय चालिसे, पूर्णप्रकाश नेपाली यात्री, तेजप्रकाश श्रेष्ठ, रामविक्रम सिजापति निभा आदि उल्लेख्य छन् । यसै चरणमा नेपाली लोक कथाहरूलाई अंग्रेजी, हिन्दी, जापानी, रूसी आदी भाषमा अनुवाद गरी विश्वमा विभिन्न भाषाभाषीहरू समक्ष नेपाली लोक कथाको पहिचान दिन सकेका छन् । हिन्दी भाषामा अनुवाद गरिएकोलोक कथाहरू मध्य डा. गोविन्द चातकको ई.सं. १९६४ मा प्रकाशित नेपालकी लोक कथाए, मनमोहन शर्माको ई.सं. १९९२ मा प्रकाशित कृति महत्वपूर्ण छन् । अंग्रेजी भाषामा अनुवाद गरिएकोलोक कथाहरू पनि धेरै पाइन्छन् । जसका अनुवादक करूणाकर वैद्य, नगेन्द्र शर्मा, लिन्डा ग्रिफ्त आदि छन् ।

२.६.४ बाल लोक कथाहरू

यस्ता लोक कथाहरूले पाठशालाको विकास नहुँदा नेपाली समाजमा बाल शिक्षाका आधार लोक कथा नै थिए । यस्तो चलन प्राचीन समयदेखि नै प्रचलनमा आएको हो । बाल लोक कथाहरू बालबालिकाहरूलाई शिक्षा दिने उद्देश्यले सुन्ने सुनाउने गरिएको छ । यस चरणमा नेपाली लोक कथाहरू सङ्कलन गर्नु र ती कथाहरूलाई अन्य भाषामा अनुदित गर्नु र बाल लोक कथाको प्रचलन हुनु जस्ता कार्यहरू यस चरणको महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

नेपाली लोक कथाको अध्ययन विश्लेषण र अनुसन्धान २०२५ सालबाट डा. बासुदेव त्रिपाठीको हाम्रो संस्कृति नामक पत्रिकामा उल्लिखित लोक कथाको मूल्यलाई औंल्याउँदा भन्ने लेखबाट शुरू भएको छ । त्यसपछि धर्मराज थापा, तुलसी दिवस, हंसपुरे सुवेदी आदि विद्वानहरूले पनि लोक कथाको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने कार्य आधि बढाएका छन् ।

प्रस्तुत परिच्छेदमा लोक कथाको सिद्धान्त अन्तर्गत विभिन्न पक्षहरूको परिचय दिइएको छ । लोक कथाको परिचय, परिभाषा, तत्वहरू, विशेषता आदि विषयलाई प्रकाश गरिएको छ । त्यसैगरी अन्य पूर्वीय र पाश्चात्य विद्वानहरूको वर्गीकरणको परिचय गर्दै नेपाली विद्वान तुलसी दिवसको वर्गीकरणलाई आधार मानी लोक कथाको बर्गीकरण गरिएको छ । लोक कथाको परम्मरामा कृष्णप्रसाद पराजुली, चुडामणि बन्धु, धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीको अध्ययन गर्दै स्पष्ट र सुहाउँदो वर्गीकरण डा. मोतीलाल पराजुलीको लोक कथा परम्परालाई आधार मानी चरण विभाजन गरिएको छ ।

परिच्छेद तिन

धनुषा जिल्लाको उत्तर-पश्चिमी भेगमा सङ्कलित लोक कथाहरू

३.१ विषय प्रवेश

प्रस्तुत परिच्छेदमा धनुषा जिल्लाको उत्तर-पश्चिम भेगमा प्रचलित कथाहरूको सङ्कलन गरिएको छ । यहाँ, मानिस, पशुपंक्षीका कथाहरू, सामाजिक कथाहरू र पौराणिक कथाहरू रहेका छन् ।

३.२ स्यालको फैसलाको कथा

धेरै पहिलेको कुरो हो । एक जना मानिस घोडा लिएर ससुराली गएछ । ससुरालीमा मिठा मिठा चिल्ला कुरा खाएछ । केही दिन बसेर ऊ फर्किएछ । बाटामा उसलाई धेरै पखाला लागेछ । उसको पालो घोडालाई उखुबारीको कोलमा बाँधी दिसा गर्न थालेछ । त्यतिकैमा घरबाट उखुमालिकले आफ्नो कोलमा घोडा देखेछ र उसले कोलले घोडा ब्याएछ भनेर मख्ख परेछ । अनि ऊ आएर घोडा लिई घर गएछ । जब घोडावाला दिसा गरेर बाहिर आयो, आफ्नो घोडा त छैन, उसले घोडा यताउति गएको हो कि भनेर खोजेछ तर भेटेन । अन्त्यमा उसले आफ्नो घोडा उखुबालाको घरमा देख्यो । उसले यो घोडा त मेरो हो किन यहाँ ल्याएर बाँधेको? भनेछ । यो सुनेर उखु मालिकले यो त मेरो कोलले ब्याएको घोडा पो हो त ! भनेछ । घोडाबालाले धेरै जिद्धि गरेर पनि उसले घोडा नपाउने भएछ । त्यतिकैमा कलह बढ्दै गएपछि केही मानिसले यसको टुङ्गो लगाउन जम्बुमन्त्री स्याललाई भेट्न सल्लाह दिएछन् । त्यो घोडावालाले स्याललाई भेटेछ र स्यालले म भोलि बाह्र बजे आउँछु मान्छेहरू जम्मा पारेर राख्नु भनेछ ।

भोलिपल्ट बाह्र बजे मान्छेहरू जम्मा भएछन् तर स्याल भने ढिलो गरेर दुई बजेतिर आयो । यो देखेर पञ्चायतमा बसेका सबैले मानिसले एक मुख लागेर बाह्र बजे आउने भनेको किन यतिबेला आएको ? भनेर सोधे । यो सुनेर स्यालले म त समयमै आउँदै थिए तर बाटामा आउँदैगर्दा सप्तकोशीमा डढेलो लागेर माछा भुर्कुट भएर मरेका रछन् । त्यही खाँदा खादा हेर्नुस ढिलो भयो मैले के गर्नु भनेछ । यो सुनेपछि त्यहाँका मानिसहरूले

सप्तकोशीमा पनि कैले डढेलो लाग्छ ? नचाहिने कुरा भनेछन् । स्यालको पालो पनि उखुपेल्ने कोलले पनि कहिले घोडा ब्याउँछ भनि दिएछ । यो सुने पछि त्यहाँ जम्मा भएका सबै मानिस जिल्ल परेछन् र यसरी स्यालले घोडावालालाई घोडा दिलाइदिएछ । घोडावाला पनि घोडा लिएर घर तिर लागेछ रे ।

सौजन्यः विनोद अधिकारी, उमेरः ३१, बेंगाडावर-८

३.३ घोडा चोरको कथा

कुनै पहाडको गाउँमा बूढाबूढी बस्थे रे । बूढा चाहि कमाइ गर्न कहिले काही तराईमा झर्ने गर्दथ्यो रे । उनीहरूले केही घोडा पालेका रछन् ।एकदिनको कुरा हो बूढा तराई झर्ने भएछ र बूढाले बूढीलाई घरको सबै काम जिम्मा लगाएर, घोडाहरूको चाँही अलि ख्याल गर्नु नि भनेछ । अरू त्यस्तै हो टापटिपेबाट चाँही बचाउनु नी भनेर ऊ बाटो लागेछ । बूढाले आफ्नी बूढीलाई भनेको कुरा त्यही घरको कान्ला मुनि लुकेर बसेको बाघले सुनेछ । बाघ चाँहि कहिले यो घरको बूढा बाहिर जाला र त्यहि मौकामा घोडा लानु भन्ने दाउमा बसेको रैछ । तर बाघलाई टापटिपे भन्ने सुनेपछि यो टापटिपे भन्ने के रहेछ ? भनेर एकदम खुल्दुली जागेछ अखिरमा बूढाले त बाघलाई नै टापटिपे भनेका थिए । त्यसपछि त्यो बाघले आज राती म यो घोडाको तबेलामा बस्नु पर्‍यो र टापटिपे कस्तो हुँदो रैछ थाहा पाउनु पर्‍यो भन्ने सोचेछ ।

रात परेपछि बाघ घोडाहरूको बीचमा गएर बसेछ । यतिकैमा जब मध्य रात भयो एक जना मानिस घोडा चोर्न भनेर आएछ । उसले घोडालाई बानछान गर्ने समान एक ठाउँमा राखी गतिलो घोडा छान्न थालेछ । बाघ पनि चुपलागेर लौ टापटिपे भन्ने आएछ भनेर बसेछ । अनि त्यो चोरले सबै घोडालाई छान्दै जाँदा अँध्यारोमा बाघलाई पनि छानेछ । बाघ टापटिपे भनेको त आफु भन्दा पनि ठूलो र बलियो होला भनेर बसेछ । त्यो चोरले अरू घोडाको तुलनामा बाघलाई मोटो घोडा ठानेछ । त्यसपछि चोरले बाघलाई सबै तिर बानछान गरेछ । बाघ पनि लु आज टापटिपेको फेला परियो भनेर डराएर बसेछ । त्यसपछि त्यो चोर बाघ माथि चढेर बाघलाई हिडाएछ । बाघ पनि उसले जता भन्यो त्यतै जान थालेछ । राति भएकोले चोरले बाघलाई चिनेन । बाघलाई चाँही आज टापटिपेले सकाउने भयो भन्ने भाछ । जब विहानीपख भुकभुके उज्यालो हुदै गयो त्यो चोरले त घोडाको रंग

टाटेपाटे देख्न थाल्यो तैपनि उसले हाँक्न छोडेन । जब छ्याङ्ग उज्यालो भयो उसले बाघलाई पो हाँकिरा रैछ । उसको त्यसपछि सात्तोपुत्लो उडेछ र हातले समातेको लगाम सगाम छोडेर उफ्रिएर भागेछ । र बाघ पनि टापटिपेबाट बाँचियो बनेर टाप कसेछ ।

सौजन्यः ईश्वरी ढुङ्गाना, वर्ष : ६६, बेंगाडावर-६

३.४ लाटो बाघ र चलाख मानिसको कथा

एकादेशमा एउटी आमा र दुई भाई छोरा बस्थे । ती दुई छोराहरूले सिकार गरेर नल्याएसम्म खान पाउदैनथे । एक दिनको कुरा हो ती दुई दाजु भाइहरू सदा झै सिकार खेल्न भनेर हिडेछन् । उनीहरूले बिहान दिउसो भरी खोजेपनि केहिपनि भेटेनन् । खोज्दै जाँदा दिउसो ३ बजे तिर उनिहरूको एउटा बाघसँग भेट भयो । बाघ पनि सिकार खोज्दै हिदै थियो । अनि बाघले दुई दाजुभाइलाई के झम्टिन आँटेको थियो दाजुको पालो गोजीबाट एउटा सानो ऐना झिकेर देखाइदियो र त जस्तालाई त मैले गोजीमा बोकेर हिडेको छु भन्यो । बाघले पनि आफूजस्तै अर्को बाघ ऐनमा देखेर साँचै हो क्यारे भनेर त्यो बाघ त्यहाँबाट, बुकुर्सी मार्‍यो । यता भाइको भने डरले सात्तो गइसकेको थियो । भाइ अलि डरछेरूवा थियो ।

साँझ पनि पर्दै गयो अनि ती दुइ दाजुभाइहरू एउटा झ्याम्म परेको रूखमा बास बसे । त्यो जंगलको बाघको राजा र बाघहरू पनि साँझ परेपछि त्यहि रूखको तल बस्दा रहेछन् । ५, ६ बजेतिर पहिला बाघको राजा र अन्य बाघहरू आउन थालेछन् । एकछिन मै त्यहाँ थुप्रै बाघहरू जम्मा भए । सबैले के-के मारेर ल्याए त्यो पहिला बाघको राजालाई जिम्मा लाउनु पर्थ्यो । सबै बाघले आफूले भेटेका सिकार दिएछन् तर एउटा बाघले केहि पनि ल्याएन । राजाले रिसाउँदै नपाउनको कारण सोधेछन् । त्यो बाघले मैले त दुईजना मानिसलाई भेटेको थिएँ तर तिनीहरूले मजस्तै अर्को बाघ सानो बट्टामा पो बोकेर हिडेका रहेछन् । त्यसैले म भागेर ज्यान बचाए भनेछ । यो सुनेर बाघको राजाले थुक्क डरछेरूवा भनेर गालि गरेछ ।

यताफेरि रूखमा बसेको दुइ दाजुभाइ मध्ये भाइ डरले काम्दै थियो । उसलाई दाइले बिस्तारै नडरा नकाम भनेर सम्झाउदै थियो । तर भाइ डराएर यति काम्यो कि उसले जीउ

थाम्न नसकि रूख तल झऱ्यो । त्यतिनै बेला दाजुले रूख माथिबाट जोडले कराउँदै त्यहि लिडे राजा बाघ पक्डी भन्यो । यो सुनेपछि बाघको राजा के-के न आयो भनेर भागेछ र अरू बाघहरू पनि भागेछ । ती दुइ दाजुभाइहरू पनि ज्यान बचाएर घर फर्किएछन् ।

सौजन्या : दधिराम पौडेल, उमेरः ५१, तुलसी-२

३.५ मुसाको कथा

कुनै समयको कुरो हो । एउटा मुसाले पृथ्वीमा सबभन्दा बलियो राजा हुन्छ भनेर राजाकी छोरीसँग मात्र बिहे गर्ने नभए नगर्ने अठोट लिएछ । त्यसैले मुसो राजा भएको ठाउँमा गएछ र तपाइ नै पृथ्वीमा सबभन्दा ठूला र बलिया हुनुहुन्छ त्यसैले तपाइको छोरी मलाई दिनुस भनेर भनेछ । राजाले पनि तुरून्तै म भन्दा पृथ्वीमा बलियो र शक्तिशाली त सूर्य भनेछन् । यो सुनेर मुसो सूर्य भएको ठाउँमा गएछ र भनेछ तपाइ राजा भन्दा पनि बलियो हुनुहुँदोरहेछ । मलाई तपाइकी छोरी विवाह गर्न दिनुस भनेछ । सूर्यले पनि तुरून्तै म भन्दा त शक्तिशाली बादल पो हो भनेछ । त्यसपछि फेरि मुसो बादल खोज्दै बादल भएको ठाउँमा गएछ । त्यहाँ पनि मलाई तपाईको छोरी दिनुस । तपाइ सूर्यभन्दा पनि बलियो हुनुहुदो रहेछ भनेछ । बादलले पनि म त्यस्तो शक्तिशाली हुइन । मलाइ त हावाले जताततै उडाएर लैजान्छ, हावा पो म भन्दा बलियो हुन्छ भनेर जवाफ दिएछ । त्यसपछि मुसा हावा भएको ठाउँमा गएछ र त्यसैगरी भनेछ । उसको कुरा सुनेर हावाले पनि म तिमीले सोचेको जस्तो बलियो छुइन किनभने म जति बल गरेर चलेपनि घाँसलाई उडाउन सक्दिन । बरू म भन्दा त घाँस नै बलियो हुन्छ भनेर उत्तर दिएछ ।

त्यसपछि मुसो फेरि घाँस भएको ठाउँमा गएछ र त्यस्तै कुरो राखेछ । मुसाको कुरा सुनेपछि घाँसले पनि मुसा मेरो मुनि बसेर प्वाल पार्छ । मेरो जरा काट्छ र मलाई मार्छ । म उसलाई केहि पनि गर्न सक्दिन । मेरो लागि त मुसा नै पृथ्वीमा सबभन्दा बलियो हुन्छ भनेर जवाफ दिएछ ।

यस पछि मुसाले वास्तावमा पृथ्वीमा मुसा भन्दा बलियो अरू केही रहेनछ भनेर चित्त बुझाएछ र उसले एउटा मुसा सँगै विहे गरेर बसेछ ।

सौजन्य : शिव खत्री, वर्षः ४६, ढल्केवर-४

३.६ भालु र स्यालको कथा

धेरै समय पहिलेको कुरा हो । भालु र स्यालले मीत लगाएछन् । भालु मौका पर्ना साथ स्याललाई दुःख दिन पछि पर्दैन थियो । स्याल भने बाठो थियो । त्यसैले स्यालको पाले एक दिन जिरे खोर्सानी फलेको खेतमा गए र खोर्सानी खाएको जस्तो नक्कल गऱ्यो । भालु पनि त्यहि गयो र स्याललाई मलाई पनि खान दिनुसन मीतज्यू भन्यो । स्यालको पालो हैन मीत मलाई राजाले कसैलाई खान नदिनु भनेकाछन् भन्यो । तर भालुले साह्रै कर गऱ्यो र अन्तमा स्यालले खान नदिकन धेरै पाएन र स्यालले पहिला म त्यो पहाडमा गएर मान्छे हेर्छु र मैले खानुस् भनेपछि खानुस् भनी हिड्यो । भालुको पालो भोकको झोकमा सोर्दै खोर्सानी खान थाल्यो । उसको मुख र नाकबाट ऱ्याल सिंगान झर्न थाल्यो । भालु धेरै रिसायो र स्याललाई पछ्याउन थाल्यो । त्यसपछि भालुले स्याललाई एउटा रूखमा मौरीको गोला मुखले आवाज निकाल्दै हातले बजाएको देख्यो । यो देखेर भालुले फेरी मलाई पनि बजाउन दिनुसन मीतज्यू भन्यो । स्यालले फेरी हुँदैन यो राजाले मलाई कसैलाई बजाउन नदिनु भनेका छन् भन्यो । यहाँ पनि भालुले धेरै कर गरेपछि ल त म पहिला त्यो पल्लो डाँडामा भएर कोही मान्छे छन् कि हेर्छु अनि मैले भनेपछि बजाउनुस् भन्यो ।

त्यसपछि स्याल डाँडामा पुगेर बजाउनुस् मीतज्यू भनेर थाहा दिएछ । भालुको पालो साँच्चै नै दुइ हातले बजाउन थाल्यो र गोलाबाट मौरी निस्केर भालुलाई टोक्यो र भालु रूदै त मीतलाई थाम्न भन्दै पछ्याउन थाल्यो । भालु त्यही डाँडामा पुग्यो र तलतिर हेऱ्यो स्याल त एउटा सानो लहरमा विस्तारै च च हुइ भन्दै पीङ्ग खेल्दै रछ । भालुले फेरी पहिलाको कुरा बिर्सेर ए मीतज्यू मलाई पनि खेल्न दिनुस भन्यो । स्यालको पालो हुँदैन, आफूलाई कस्तो मज्जा भाछ भन्यो । तर यहाँ पनि भालुले धेरै कर गरेपछि स्यालले उसलाई खेल्न दिने भयो । भालु लहरमा बस्यो र स्यालको पालो पछाडिबाट कस्सेर धकल्दियो लहरा पनि चुडियो र भालु पनि पछारिएर मऱ्यो । **सौजन्यः गोपाल थापा, उमेरः ५८ , हरिहरपुर-४**

३.७ आमाछोरीको कथा

धेरै पहिलाको कुरा हो । एउटी आइमाइको माइत अर्को मुलुकमा रहेछ । सन्तानको नाममा तिनीसँग एउटा सौतेनी छोरा रहेछ । तिनको श्रीमान्‌को मृत्यु भैसकेको रहेछ । त्यो छोरो धेरै चलाख रहेछ । ती आइमाइ त्यो छोराबाट छुट्टै बस्न चाहन्थिन् ।

एक दिन ती महिलाले छोरालाई मार्ने विचार गरिछिन । उनले छोरालाई बोलाएर ए छोरा त मेरो आमाको घर जा त यताको पनि खबर लैजा र उताको पनि खबर ले भनेर भनिछिन् । केटोपनि हजुरआमाको घरमा जान पाइने भनेर खुसी भएछ । त्यसपछि सौतेनी आमाले केटोलाई पकाएर खानेकुरा दिइछिन र केटोको दौराको तुनामा एउटा चिठी बाँधीन । त्यो चिठीमा यो आउने मेरो सौतेनी छोरा हो । यसलाई मारेर खानु भनेर लेखेको रहेछ । केटो जाँदा जाँदा जंगलको बाटो पुगेछ । जंगलमा गाई बस्तु हेर्दै गरेका गोठालाहरूले त्यो केटोको तुनामा रहेको चिठी फुकाएर पढेछन् । त्यसपछि तिनीहरूले त्यो चिठी च्यातेर अर्को कागजको टुक्रामा मेरो छोरा आउदैछ । राम्रो सँग खुवाएर केहिदिन राखेर पठाईदिनु भनेर लेखेर तुनामा त्यसै गरी झुण्ड्याइ दिएछन् । त्यो केटो साँझ परेपछि हजुरआमा को घरमा पुगेछ । हजुरआमाले चिठीमा भने जस्तै गरिछिन् । केटोले हजुरआमाले स-साना केटाकेटी मारेर खाने गरेको पनि थाहा पाएछ । साँझ परेपछि सुत्ने बेलामा छानामुनी थुप्रै चिण्डोहरू झुण्डीएको देखेछ । उसको पालो यिनीहरू किन झुण्ड्याएको ? भनेर सोधेछ । हजुरआमाको पालो पनि पालैपालो यो पानी पार्ने, यो असिना पार्ने, यो हावा ल्याउने भनेर सबैको बारेमा भन्दिछिन् ।

केही दिन पछिको कुरा हो । ती हजुरआमाले साना केटाकेटी पाउन छोडिछिन् । उनको पालो त्यही आफ्नो नाति केटोलाई मारेर खाने विचार गरिछिन् । यो कुरा चलाख केटोले थाहा पाएछ । उसको पालो ती सबै चिण्डाहरू बोकेर भागेछ । हजुरआमा उसलाई पछ्याउन थालिछिन । हजुरआमाले भेट्न आँटेपछि उसको पालो पहिला पानीको, त्यसपछि हावाको र अन्तमा असिनाको चिण्डो फ्यालेछ । र ती हजुरआमा बाटैबाट फर्किछिन र त्यो केटाले ज्यान बचाएर घर पुगेछ । घर पुगेपछि आफ्नी सौतिनी आमा पनि छक्क परिन । उनको पालो ल छोरा तँ आईपुगिस् भनेर बिष हालेर खिर पकाइछिन् र केटोलाई खान भनिछिन् तर चलाख केटोले तपाईले नखाइकन म खान्न भनेर जिद्धि गरेछ । सौतेनीआमाको

पालो थोरै खाँदा के होला भनेर खाइछिन तर त्यही खिरले उनको ज्यान गएछ । त्यसपछि त्यो केटो आनन्दपुर्वक बस्न थालेछ ।

सौजन्य : भरत फुँयाल, उमेरः ७३, ढल्केवर-३

३.८ चलाख छोरीको कथा

एका देशमा एकजना बूढाको एउटी छोरी र चार भाइ छोरा थिए । छोरा छोरीको सबैको विवाह भैसकेको थियो रे । छोरीको धेरै टाढाको गाउँमा विवाह भएको थियो रे । छोरी विरलै माइत आउँछिन रे । घरमा भने बूढालाई बुहारीहरूले राम्रो सँग हेरचाह गर्दैनथे ।

एक दिनको कुरा हो । छोरी घरबाट माइत आइछ । उसले बुवाको हालत देखेर तपाइको बुहारीहरूले राम्रो ख्याल गर्दैनकि क्या हो ? भनेर सोधिछ । यो सुनेपछि मेरो ख्याल कस्ले गर्छ र ? बूढो भइसके । तिनीहरूले मबाट केही पाउने भएमात्र मेरो ख्याल गर्छन नत्र गर्दैनन् भनेर जवाफ दिएछन् । बूढाकी छोरी पनि बाठी थिइन । उनी बुवा बाचुन्जेल राम्रै होस भन्ने सोच्थिन । त्यसैले छोरीले केही बेर सोचिन र बुबालाई म तपाइलाई केही कुरा भन्छु र तपाइले त्यस अनुसार गर्नु, हेर्नु म आइरहन पाउदिन भनेर सम्झाइन । त्यसपछि छोरीले बुवालाई एउटा सुनको सिक्री दिइन र भनिन तपाइले यो मलाई पछि फर्काउनु पर्छ । तपाई यो लाउनुस । तपाइकी बुहारीहरूलाई पनि जसले तपाइको हेरचाह गर्छ उसैले यो पाउँछ भनिदिनुस । यति भनेर छोरी आफ्नो घर लागि । अब घरमा सबै बुहारीहरूले सुनको सिक्री पाउने आशामा बुढाको हेरचाह गर्न थाले ।

केही समय पछिको कुरो हो । बुढो बिरामी भयो । उसले आफू धेरै नबाच्ने कुरा थाहा भायो । त्यसैले उसले त्यो सिक्रीलाई दाउराको थुप्रो मुनि लुकायो । जब अर्को पटक छोरी माइत आइ, बुबाको मृत्यु भइसकेको थियो । छोरीले आफ्नी भाउजुहरूलाई के बुवाले मर्ने बेलामा मेरो लागि केही खबर छोड्नु भएको छ ? भनेर सोधी । ती बुहारीहरूले ए हो वहाँले दाउरा राम्रो हुन्छ भनेर तपाईंलाई सुनाइदिनु भन्नु भाथ्यो भने । यो सुनेपछि चलाख छोरीले कुरो बुझी हालि र आँगनको दाउराबाट सुनको सिक्री झिकेर उ फेरी आफ्नो घरतिर लागि ।

सौजन्य : रामप्रसाद गजुरेल, उमेरः ६४, तुलसी-१

३.९ बाबुछोरीको कथा

एकादेशमा एउटा गाउँ थियो । त्यसगाउँमा एउटा परिवारको सन्तान भएनछ । धेरै समयपछि धर्मको प्रभावले एउटा छोरो भएछ । लोग्ने र स्वास्नी खुसी भएछन् । छोरो ठूलो हुँदै गएछ, घरको सबै काम छोराले नै गर्न थालेछ । ऊ आफ्नो काम सकेर गाउँलेको काम पनि सधाउने गर्दथ्यो । यसो गरेको देखेर बाबुलाई मन परेनछ । उ छोरासँग रिसाउन थालेछ । बाबुको रिसाइले छोरो पनि दिक्क भएछ । अरूले भन्दा त घरमा मैले तै धेरै काम गरेको छु तैपनि बाबुको गाली खानुपर्ने भन्नेकुरा सोची रात विताएछ ।

यसपछि घरमा बाबु छोराबीचमा कुरै मिल्न छोडेछ । बाबु दिनहुँ छोरासँग रिसाउन थालेछन् । एकछिन छोराले बाबुलाई मारेर बाहिर जाने सोच गरेछ । उसले बाबु नआउँदै आमासँग भनेछ । आमा मैले जति काम गर्दा पनि बाबु मसँग रिसाउँछन्, गाली गर्छन्, बाबुलाई म काट्छु भनेर खुकुरी ठीक पारेको छु भनेछ । अनी आमाले सम्झाउँदै भनिन् । बाबु तलाई बाबुले रिसाएको होइन तँ राम्रो काम गर्न सक्लास, बुद्धि आउला भनेर तेरा लागि नै अर्ति गरेका हुन गाली गरेको होइन भनिछिन । यति भनेपछि छोराले बाबुले त मेरै लागि पो यसो गरेका रहेछन् । मैले त विना कारण बाबुलाई मार्न खोजेछु । अब यो पाप काट्न कता जाउँ भनेर एउटा मान्दिरको पूजारीलाई सोधेछ । उसले पूजारीलाई आफूले गर्न खोजेको सबै कुरा बताएछ । त्यसपछि पूजारीले जसलाई तिमी काट्न तयार भएका थियौ उसैलाई खुसी पार्ने काम गर भनेछ । छोरो पनि बुवालाई कसरी खुसी पार्ने भनेर गाउँको नजिकै आएर बसेछ ।

यता बुबालाई बल्लबल्ल भएको छोरा घर छोडेको देख्दा ज्यादै पीर परेछ । उसको छोरा गाउँको नजिकै बसेको भन्ने कुरा उसले थाहा पाएछ । तर गाउँलेको सल्लाह अनुसार छोरालाई अर्कै तरिकाले बोलाउनु पर्छ भन्नेकुरा भएछ । अनि नौ जना दमाइ बोलाएर जौमती बाजा बजाउन लगाएछन । त्यो सुनेपछि बाजा बजेको ठाउमा छोरा आएछ । तिमीले जति काम गरेपनि मैले तिमीलाई गालि गरे, अवदेखि गल्ती गर्ने छुइन भन्दै बाबुले आफ्नो गल्ती स्किारेछन् । छोराले पनि आफ्नो गल्ती सम्झदै मैले झन तपाई अर्ति नबुझि तपाईलाई काट्न तयार भए भन्दै बाबुको खुट्टा समातेर ढोगेछ । यसपछि बाबुछोरा आ-आफ्नो कमजोरी थाहा पाएर मिलेर बस्न थालेछन् ।

सौजन्य : झलकमान सुनुवार, वर्ष ५५, बटेश्वर-२

३.१० एउटा राजा र तिन रानीहरूको कथा

एकादेशमा एउटा राजाका तिनवटी रानीहरू थिए । राजाले कान्छा रानीलाई हेला गर्दथे । अरू रानीहरू पनि कान्छी रानीलाई हेला गर्थे । त्यसैले रानीले राजालाई टुनामुना गरी मुटु खाने व्यथा लगाइछिन । त्यो व्यथा निको पार्न राजले अनेक धामीहरू खोजी गरेछन् तर त्यो व्यथा कुनै धामीले पनि निको पार्न सकेनछन् । एउटा ज्योतिषले पनि राजालाई जान्ने धामी बोलाएर देखाउनु पर्ने सल्लाह दिएछन् तर सबै धामीले बिमार निको पार्न नसकेको कुन धामीले सक्छ त भन्ने विषयमा खोज तलास गर्दै जस्ले मेरो बिमार निको पार्छ उसलाई धेरै सम्पिती दिन्छु भनि झ्याली पिटाए छन् । यो खबर सुन्दा एक जना गरिव कामी धामीले म त्यो बिमार निको पार्न सक्छु कि भनेर राजा काहाँ गएछ । राजदरवारमा आएपछि त्यस कामलाई मेरो व्यथा निको पार्न सक्छौ? भन्दा तै सक्छु की भनेर जुन रानी असन्तुष्ट थिइन तिनको कोठमा गएछ । कोठामा गएपछि कामी र रानीले आ-आफ्नो विद्या जोडन सुरू गरेछन् । रानीले दुई काइयो खरानीको डोरी बाट्दै आकासमा पुऱ्याउने गरिएको। कामीले आफ्नो विद्याले त्यो डोरी फुकाउदै भुइमा ल्याउने गरे । रानीले जति डोरी बाटे पनि कामीले सजिलै फुकाइ दिएछ । अन्त्यमा रानीले आफ्नो हार माने पछि अब म डोरी बाट्छु तिमी फुकाउ कामीले भनेछ । कामीको पालो तिन काइयोको डोरी बाट्दै आकाससम्म पुऱ्याएछ तर रानीले फुकाउन सकिनछ । विद्या जुदाउदा रानीको हार भएछ र रानीले टुनामुना गरी राजालाई लगाएको व्यथा निको भए छ । रानीले पनि मेरो बेइज्जत नगर्न भनि कामीलाई सुनको थाल दिइछिन् । राजाले आफ्नो व्यथा निको पारेकोले कामी धामीलाई धन दौलत दिइ घरमा पठाएछन् र त्यो गरिव कामी पनि धन सम्पत्ति पाएर आनन्दसँग बस्न थालेछ । सुन्नेलाई सुनको माला .... आउला ।

सौजन्य : गुञ्ज बहादुर कार्की, वर्ष : ६४ , बेंगाडावर-९

३.११ ऋषिको छोराको कथा

एकादेशमा एकजना ऋषिका सन्तान रहेनछन् रे । उनी विष्णु भगवान भएको ठाउँमा गएर मलाई १० भाइ छोरा दिनुस भनेर वर मागेछन् । विष्णुले तिम्रा १० भाइ छोरा होइनन् ५ भाइ छोरा मात्र छन् भनेछन् । छोरा-छोरी मागेर पाईदैन आफ्नो पूर्व जन्मको कर्म अनुसार हुन्छन् भनेछन् ।

त्यसपछि भगवानले भनेछन् । तिम्रो पहिलो छोरा जन्मन्छ त्यसलाई रूखको फेदमा लगेर ठाडो पारेर राख्नु फेरी माइलो छोरा जन्मन्छ त्यसलाई पनि जेठैको छेउमा ल्याएर राख्नु साइलो जन्मेपछि माइलो कै छेउमा ठाडो पारेर राख्नु अनि काइलो छोरा जन्मनेछ त्यसलाई पनि साइलो छेउमा राख्नु भनेर भनेछन् । अन्त्यमा कान्छो छोरालाई ती दाजुहरूको शिरमा तेस्रो पारेर राख्नु अनि जेठोको ढुङ्गा माइलोको ढुङ्गा साइलोको ढुङ्गा काइलोको ढुङ्गा अनि कन्छोका ढुङ्गा चिनेर टिप्नु अनि रूखमा चढ्नु उनीहरूका कुरा सुन्नु भनेर भगवानले बताएपछि ऋषि घरमा आएछन् । घरमा आइपुग्दा नभन्दै स्वास्नीले छोराहरू पालैपालो जन्माउन थाल्छिन् । ऋषिले पनि राजाले भनेजस्तै गरेर चार भाइ छोरा ठाडो पारेर राखेपछि कान्छो छोरालाई सबैको शिरमा तेर्सो पारेर राखेछन् । भगवानले भनेझैं गरेर सबै छोराहरूको ढुङ्गा चिनेर टिपी रूखमा बसेछन् । जब रात भयो अनि जेठा दाजुले भनेछ भन भन भाइ हो तिमीहरू बाँचेका भए के गर्थ्यौ? अनि भाइहरूले पनि दाजुसँग भनेछन् तपाइ बाच्नु भएको भए के गर्नु हुन्थ्यो ? अनि दाजुले भनेछ यदि म बाँचेको भए संसार भरका मानिसहरूलाई काट्थे अनि आमा बाबुलाई रूवाउथे भनेछ । त्यसपछि माहिलाले भनेछ म बाँचेको भए रण्डीवाजी गरेर घरको सम्पत्ति सखाप पार्थे अनि त्यसपछि साहिलाले भनेछ म बाँचेको भए जाँड रक्सी खान्थे आमाबाबुलाई दुःख दिन्थे, काँहिलाले भनेछ म बाँचेको भए आमाबाबुलाई काट्थे । त्यसपछि कान्छाले भनेछ म बाँचेको भए मेरा आमाबाबुलाई राम्रो सँग पाल्थे, राम्रो घरमा राख्थे । यी सबै कुरा रूखमाथि बसेका बाबुले सुनिरहेका थिए । अनि जेठो, माहिलो, साहिलो, काहिलोको ढुङ्गाले तिनीहरूलाई नै हानेर कान्छाको ढुङ्गा शिर माथिबाट आफ्नै पछाडी फाली कान्छो छोरालाई लिएर आएछन् । अनि त्यसै छोरालाई पालेर आनन्दसँग बस्न थालेछन् रे ।

सौजन्य : भुवन वि.क., वर्षः ४६, बटेश्वर-२

३.१२ आमा र दुई छोराहरूको कथा

एकादेशमा एउटी आमाको दुइवटा छोरा थिए रे । छोराहरू जंगलबाट घाँस काटेर ल्याउने गर्दथे रे । एकदिन आमाले दुईटै छोरालाई ल तिमीहरू जंगल जाओ म रोटी हालेर राख्छु भनिछिन् । जेठो छोरो जंगल गएछ तर कान्छो छोरा नगइकन घर पछाडी आमाले हालेको रोटी भित्तामा कोर्दै गन्दै बसेछ । जब जेठो दाजु घाँस लिएर जंगलबाट आयो तब

आमाले दुबै छोरालाई ल कसले भन्न सक्छ ? यहाँ कतिवटा रोटी छ ? भनेर सोधिछिन् । जेठोलाई त के थाहा, कान्छो ले यतिवटा छ भनेर ठयाक्कै जवाफ दिएछ । आमाले मेरो कान्छो छोरा त मन्त्री भएछ भनेर गाउँभरि हल्ला गरिछिन् । यो हाल्ला विस्तारै त्यहाँको राजा कहाँ पनि पुगेछ ।

त्यसको केही दिन पछि राजाले त्यो मन्त्रीलाई लिन मान्छे पठाएछन् । राजाले उसलाई मन्त्रीमा जागिर दिएछन् । ऊ पनि दरवारमा आरामसँग बस्न थाल्यो । एक दिनको कुरा हो राजाकी छोरीको औँठी हराएछ । दरवारका सबै मानिसहरूले धुइपत्ताल खोजेछन् तर कसैले भेटेनछन् । अन्त्यमा राजाले त्यो मन्त्रीले पत्ता लगाउँछ होला भनेर बोलाएछन् । ल मन्त्री अब तिमीले मेरी छोरीको औँठी पत्ता लगाउनु पर्‍यो भने भन्त्रीले पनि हुन्छ भनेर जवाफ दियो । रातपरेपछि खाना खाएर त्यो मन्त्री सुत्न कोठामा गयो तर उसलाई निन्द्रा परेन । त्यसैले ऊ आयो निधुली तेरै काल भन्दै बस्दो रहेछ । यो कुरा पल्लो कोठामा बस्ने एउटी निधुली नामकी नोकर्नीले सुनिछिन् । त्यो नोकर्नीले यो मन्त्रीले त मैले औँठी मैले चोरेको थाहा पाएछ भनेर मन्त्री बसेको कोठामा आइ ए मन्त्री भाइ त्यो औँठी मैले भेटेर एउटा कोठामा भुस्सा भित्र राखेको छु । तर मेरो नाम नभनिदिनु भनिछिन् । मन्त्री पनि औंठी पत्ता लागेकोमा खुसी भयो र आनन्दसँग सुत्यो । भोलि पल्ट राजाले मन्त्रीलाई ल मन्त्री औँठी पत्ता लागे त ? भनेर सोधे । त्यसपछि मन्त्रीले त्यो औँठी फलानो कोठामा भुस्सामा लुकाएर राखेको जस्तो लाग्छ भन्यो । राजाले तुरून्तै त्यहाँ मान्छेहरू पठाए नभन्दै औठी त्यही रहेछ । मन्त्रीको नाम पनि झन चल्दै गयो र तलब पनि बढदै गयो ।

यसको केहि दिन पछिको कुरा हो । राजाले अर्को देशमा लड्न जानुपर्ने भयो । राजाले लड्न जानको लागि हात्ती घोडासबै ठीक पार्न लगाए । उनले मन्त्रीलाई पनि लड्न जान भने तर मन्त्रीले लड्न मानेन् । राजाले धेरै कर गरेपछि उसले जानै पर्ने भयो र उसलाई हात्ती र घोडा मध्य कुनमा चढ्ने भनेर राजाले छान्न लगाए । त्यो मन्त्रीले आफू बिस्तारै जानुपर्ला भनेर एउटा अगाडिको दाहिने खुट्टा उचालेर बसेको वायुपङ्खी घोडा छान्यो । राजा पनि मेरो मन्त्री बाठो र छ भनेर चुप लागेर बस्यो । जब त्यो मन्त्री घोडामा चढेर लगाम समातेको थियो घोडा लड्न जाने ठाउँतिर उड्यो । यो मन्त्रीको सात्तोपुप्लो उड्यो । उसले रूख समात्यो रूख नै आउछ, लहरा समातो लहरा नै आउँछ । हुँदा हुँदा घोडाले लड्ने मैदानमा पुऱ्यायो । त्यहाँ लड्न आएका अर्को देशका मानिस शुरूमा आउने

त यस्तो पछि आउने कस्तो होला? भन्दै भागेछन् । दुई जना लुकेर बसेका रहेछन् । जव त्यो मन्त्रीले घोडाबाट ओर्लेर कता हो जिली कता हो गाँठी भन्दै घोडाको समान खोल्न थाल्यो, ती दुईटाको नाम पनि त्यही रहेछ । तिनीहरू पनि ल हामीलाई खोज्न थाल्यो भन्दै भागेछन् ।

अन्त्यमा जव राजा सेनाहरू लिएर आए सबै मानिस भागिसकेका रहेछन् । राजा मन्त्रीसँग धेरै खुसी भए र आफ्नी छोरीको विवाह त्यही मन्त्रीसँग गरिदिए र आधिराज्य पनि काटेर दिए ।

सौजन्य : लिम्वमान भुजेल, वर्षः ५७, बेंगाडावर-८

३.१२ तामाङ्जातिको कथा

धेरै वर्ष पहिलेको कुरा हो । तिब्बतको कुनै प्रान्तमा तामाङ जातिको बसोबास थियो रे त्यतिखेर उनीहरूलाई तामाङ भनिदैन थियो । त्यहाँ एउटा समाजमा फुपूको छोरा र मामाको छोरीसँग माया प्रेम भएछ । त्यसबेला तिब्बतमा त्यस किसिमको चलन थिएन रे । ल तिमीहरू यस ठाउँमा बस्न पाउँदैनौ भनेर त्यहाँका मानिसहरूले धन सम्पत्ति र घोडा दिएर त्यस ठाउँबाट पठाइ दिएछन् । यसरी सम्पत्ति र घोडा लिएर तिब्बतको खाम्पा बसोबासबाट मिल्दो जुल्दो फुपू चेला, मामा चेला चल्ने प्रान्तको खोजी गर्दै जाँदा नेपालको पश्चिममा गुरूङ राजा रहेछन् । उनीहरू पनि त्यसै ठाउँमा पुगेछन् । त्यो ठाउँमा फुपू चेला, मामा चेलाको विवाह चलाउँदा रहेछन् । ल यही बस भनेर तिमाल भन्ने ठाउँमा ठूलो विर्ता दिएछन् । पहिले तिब्बनबाट आएर बसेको पूर्खाको मूल थलो तिमाल प्रदेश हो । त्यहीबाट अन्य ठाउँमा फिँजिएका हुन भन्ने भनाइ छ । यसरी सबै भन्दा पहिले बसेको ठाउँ तिमाल हो । तिमाल पछाडी रिसिङगो, धादिङ हुँदै पूर्वतिर बढ्न थाले । पहिले बसेको ठाउँमा गुम्बा पनि बनाएछन् अनि गाँस, बाँस र कपासको खोजीमा फेरी पूर्वतिर बढ्न थाले । पूर्वमा चौतारा हुँदै मधु मृगीसम्म आएछन् । मधु मृगीम आएपछि अझ पूर्वमा भैसीको शेला, गाईको शेला र पिडालुको शेला पाइन्छ भन्दै पूर्वका विभिन्न भागमा बसोबास गर्न थालेछन् । यसरी पूर्वतिर गाँसको खोजीका सुनौला सपना बोकेर आएका त्यो नपाएपछि निरास भएर लेखको जङ्गल पसेर लोक्तको कामगरी नेपाली कागज बनाएर आफ्नो पेट पालो गर्न थालेछन् ।

अर्को भनाइ र अनुसार पहिले तामाङहरू भोट परिवार कै मानिसले पहिले तिब्बका खाम्पा र इनिहरूको ठूलो घोडे युद्ध भयो । युद्धमा हार भएपछि घोडा लिएर भागेकोले तामाङ भन्ने भनाइ पनि छ । तर भनेको घोडा र मख भनेको लडाइ हो । यस त+मख को सन्धि भएर तामाङ रहेको हो भन्ने किंवदन्ती पनि छ ।

सौजन्यः भक्तबहादुर तामाङ, वर्षः ५७, ढल्केवर-१

३.१४ प्रेतबाट मानिस बचेको कथा

धेरै धेरै पहिलेको कुरा हो । एउटा गाउँमा बूढा र बूढा बस्दथे । बूढी बोक्सी रहिछ । एकदिनको कुरा हो । बूढाले थाहापायो कि उसकी श्रीमती त्यो रात गाउँ नजिकैको एउटा ठूलो रूखमा प्रेतको पुजा प्राथाना गर्न जाने बाला थिइन । त्यो रूखको वरिपरी अरू बोक्सीहरू पनि जम्मा भएर पूजा प्राथाना गर्दथे ।

त्यो बूढाले आफुलाई आफ्नी बूढीले बेला बेलामा दुःख दिने गरेको कुरा र आफ्नी बूढी सँग सधै शंका रहने कुरा आफ्नो मिल्ने एउटा साथीलाई सुनायो । उसको साथीले केहि बेर सोच्यो र त्यो बूढालाई तिमीले केहि थाहा नपाए जस्तो गरी बस्नु र केहि चिन्ता पनि नलिनु भनेर सम्झायो । जब रात, त्यो बूढीले पूजा गरिएकोर उसको सुतेको लोग्नेलाई चामल छर्किन र लोग्नेलाई आफुले जे भन्यो त्यही हुने पारीन । त्यसपछि आफ्नो लोग्नेलाई एउटा डोरीले घाँटीमा बाँधिन । आफ्नो लोग्नेलाई ती बूढीले बोकालाई जस्तै गरि घिसार्दै त्यही प्रेतको भएको ठाउँतिर लगिन् । जब मध्य रात भयो तिनले आफ्नो लोग्नेलाई बलि दिन लागिन, त्यति नै बेला त्यो बूढीले कुखुराको भालेले बासेको सुनिन् र त्यसपछि यो उज्यालो हुने बेलमा बली दिएमा राम्रो हुँदैन भन्ने चेतावनी पनि सुनिन् ।

यति सुनेपछि ती बूढी ए साँच्चै आज प्रेत रिसाएछन् भन्दै आफ्नो लोग्नेलाई त्यही छाडेर भागीन् । त्यसको एकछिन पछि त्यो बूढाको साथी रूखबाट ओर्लिएर त्यही आयो र उसले म पहिल्य नै यो रूखमा आएर बसेको थिए, मैले नै यो सब आवाज बनाएको भन्यो । यसरी त्यो बूढा प्रेतबाट बचेको थियो रे ।

सौजन्य : भुपाल बराल, बर्षः ६६, हरिहरपुरः १

३.१५ दुई गाँड भएको मानिसको कथा

एकादेशमा एउटा गाँड भएको किसान बस्दथ्यो । एकदिन ऊ खेत जोत्दा जोत्दै थकाइ लागेर नजिकैको रूखको छहारीमा सुतेछ । त्यो खेत नजिकै जङ्गल रहेछ । त्यो जङ्गलमा परीहरू बस्दारहेछन् । त्यो किसान सुतेको केही समय पछि दुईटी परीहरू त्यही खेत छेउ खेल्न आएछन् । तिनीहरूले रूखमुनि एउटा गाँड भएको मानिस सुतेको देखेछन् । तिनीहरूलाई त्यो मानिसको गाँड मन परेछ । तिनीहरूको पालो त्यो गाँडलाई उक्काएछन् । एकछिन गाँड खेलाएछन् र त्यो गाँडलाई घर लगेछन् ।

तर अरू परीहरूले तिनीहरूलाई गाली गरेर यो गाँड जहाँबाट ल्याएको हो त्यहि लगेर राख भनेछन् । ढिलो भएकोले त्यो गाँड तिनीहरूले त्यो रात त्यही आफूहरू सँगै राखेछन् । यता किसान जब सुतेर उठ्यो उसले आफ्नो नराम्रो गाँड देखेन । ऊ खुसी हुँदै घर गयो । गाउँका सबै मानिसहरू पनि छक्क परे । एकजना त्यो मानिसको छिमेकी थियो रे । उसको त झन ठूलो गाँड थियो रे । त्यो छिमेकीले त्यो किसानलाई कसरी यस्तो भयो । मलाई पनि उपाय बताइदेउन भन्यो । त्यो किसानले उसलाई सबै कुरा बताइदियो ।

अर्को दिन त्यो छिमेकी र किसान दुवै जना किसानको खेतमा गए । त्यो किसानले उसलाई आफू सुतेको रूखपनि देखाइदियो र उ त्यहाँबाट घर फर्कियो । त्यो छिमेकी आफ्नो गाँड हराउने आशामा त्यो किसानले भने जस्तै गरी मस्त निन्द्रामा सुत्यो ।

त्यसको केही समयपछि तिनै हिजोका परीहरू त्यो किसानको गाँड लिएर खेतमा आए । त्यहाँ उनिहरूले त्यही हिजो कै मानिस सुतेको ठाने र तिनीहरूले ल्याएको गाँड त्यो छिमेकीको घाँटीमा जोडेर गए । केही समय पछि त्यो छिमेकी मानिस उठ्यो, तर उसले आफ्नो घाँटीमा दुइटा गाँड देख्यो । यस्तो देखेर त्यो छिमेकी रूदै आफ्नो घरतिर गएको थियो रे ।

सौजन्य : चेतप्रसाद भट्टराई, वर्ष : ७५ , बटेश्वर-१

३.१६ नादीदेउ उत्पत्तिको कथा

कुनै गाउँमा बूढा-बूढा बस्दथे । ती बूढाबूढीकी एउटी छोरी थिइन ।ती छोरीको काम कुवाको पानी भर्ने थियो । प्रत्येक दिन छोरीले बाँसको ढुङ्ग्रोमा पानी ल्याउने गर्दथिन् । एकदिन ती केटी बाँसको ढुङग्रोमा पानी भर्दा अलप भइछ । तिन वर्षसम्म वेपत्ता भइछिन् । तिन वर्ष पछि कोक्रोमा वच्चा बोकेर घरमा आइछन् तर बुवा आमाले बच्चा देखाउ भन्दा देखाइनछिन् । बूढाबूढीले खोइत लोग्ने ? भन्दा ज्वाँइ आउदैन भनिछिन् । ज्वाइ आउन सक्ने भएपनि ज्वाइ लाई तँपाईंहरूले ढोग्न सक्नु हुन्न । ज्वाइ देख्दा तँपाईंहरू मुर्च्छा पर्नु हुन्छ भनिछिन् ।

ज्वाइ कस्तो छ भनेर आमा बाबुलाई खुल्दुली परेछ । छोरीले एउटा चिण्डोमा अमृत पानी मात्र लिएर आएकी रहिछिन । त्यो अमृत पानी जति खन्याए पनि निरन्तर आइरहने सबै गाउँलेहरूलाई छरछिमेकीहरूलाई त्यो पानी पिलाइ रहेकी रहिछिन् । आमा बाबु र गाउँलेहरू चिण्डोमा पानीदेखि छक्क परेछन् । एकदिन छोरी घरबाट परपर जाँदा कोक्रोमा बूढाबूढीले बच्चा हेर्दा त उनीहरूले सर्प पो देखेछन् । अनि बूढाबूढीले सोचेछन् पक्का पनि बच्चालाई सर्पले निलेछ अनि त्यही सर्प कोक्रोमा बसेको रहेछ ।

यो बच्चा खाने सर्पलाई मार्नुपर्छ भनेर बूढाबूढीले सल्लाह गरी मासि दिएछन् । छोरी आएपछि बच्चा हेर्दा मारिदिएको बच्चा नै सर्प थियो । छोरी अत्तालिएर त्यत्तिकै मरेको सर्प कोक्रोमा बोकेर गइछ । बूढाबूढी पनि छोरीको पछिपछि पछ्याउँदै कहा जान्छ भनेर तलाउको छेउमा पुगेपछि छोरी पनि अलप भइछे । त्यतिखेर आवाज मात्र आएछ । लु हेर्ने भए ज्वाइ देखा पर्ने भयो मुर्च्छा नपर्नु नअत्तालिनु भन्ने आवाज सुनियो । त्यतिनै खेर ज्वाइ इन्द्रेणी स्वरूप ठूलो सर्प देखा परेछ । त्यो देख्दा आमाबाबु पनि मुर्च्छा परेर मरेछन् । अहिले पनि त्यो आमा र नागीदेव, नातिको नागीदेव भनेर पुज्ने चलन कायम छ ।

सौजन्य : धने राई, उमेरः ६३, तुलसी-२

परिच्छेद चार

सङ्कलित लोक कथाहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण

४.१ सङ्कलित लोक कथाहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण

लोक कथा भनेको मानव समुदायमा पहिलेदखि मौखिक परम्परामा जीवित, सशक्त विद्या हो । यो विद्या आदिम मानव समुदायमा प्रचलित घट्ना विवरणहरूको सँगालो पनि हो । यो मानव समुदाय, विभिन्न जनजाती, भाषा-भाषीका बीचमा निरन्तर चलिरहने प्रवाहमय श्रृङखला हो । यस अध्ययन पत्रमा धनुषा जिल्लाका क्षेत्रीय (उत्तर-पश्चिमी) भेगमा प्रचलित लोक कथाहरूको सङ्कलन गरी वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ । हुनत लोक कथा जीवन-जगत, स्थानीय परिवेश, भौगोलिक तथा ऐतिहासिक परिवेशमा आधारित भएको हुनाले विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न प्रकारले बाँडेर राख्ने भन्ने विषयमा ज्यादै जटिल समस्या रहेको हुन्छ । कुनै पनि कथालाई कुन वर्गमा राख्न ठीक हुन्छ, त्यस कथामा पाइएका सबै घट्ना सबै घट्न क्रमहरूलाई समेटेर राख्न दुर्लभ हुन्छ । एउटै कथामा पनि विभिन्न वर्गमा पाइने विशेषताहरूलाई समेटेको पाइन्छ भने कुनै कथाहरूमा ती वर्गीकरणहरूमा समेट्न पनि सकिदैन । अतः जीवन-जगतबाट सङ्कलित कथाहरूलाई कुनै एउटा घटनालाई केन्द्रविन्दु बनाएर वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ ।

धनुषा जिल्लाका विभिन्न भौगोलिक परिवेशलाई जनावर, चराचुरूङ्गी, डाँडापाखा, वनजङ्गल जस्ता भौगोलिक महत्वका विषयलाई पनि समेटिएको पाइएको छ । कथा पढ्दै जाँदा यो कथा यो ठाउँको भन्ने जनविश्वास पाइन्छ । कथा भन्दै जाँदा त्यहाँका कथा भन्ने-सुन्नेले यो कथा यस ठाउँको हो र यो कथा सत्य घट्नामा आधारित छ भन्ने लोकविश्वास पाइन्छ ।

यस परिच्छेदमा यिनै विभिन्न परिवेश जातीय संस्कार, मूल्य र मान्यता, अन्धविश्वास, रूढिग्रस्त परम्परामा जीवित रहेका लोक कथाहरूलाई सङ्कलन गरी सकेसम्म वर्गीकरणको रूपरेखा पनि तयार पार्न खोजिएको छ । यस अध्ययन पत्रमा सङ्कलित लोक कथाहरूलाई निम्नलिखित वर्गमा वर्गीकरण गरिएको छ :

क) मानिस र पशुपंक्षी सम्बन्धी लोक कथाहरूः

१. स्यालको फैसलाको कथा

२. घोडा चोरको कथा

३. लाटो बाघ र चलाख मानिसको कथा

४. मुसाको कथा

५. भालु र स्यालको कथा

ख) सामाजिक लोक कथाहरू

१. दुई आमाछोरीको कथा

२. चलाख छोरीको कथा

३. बाबुछोराको कथा

४. एउटा राजा र तिन रानीहरूको कथा

५. ऋषिको कथा

६. आमा र दुई छोराहरूको कथा

७. तामाङ जातिको कथा

ग) पौराणिक कथा

१. प्रेतबाट मानिस बचेको कथा

२. दुई गाँड भएको मानिसको कथा

३. नागीदेवताको कथा

४.२ सङ्कलित मानिस र पशुपंक्षि सम्बन्धी लोक कथाहरुको विश्लेषण

४.२.१ स्यालको फैसला

स्यालको फैसाला कथामा एउटा मानिस घोडा लिएर ससुराली गएको, फर्कने क्रममा पखाला लागि उखुबारीमा कोलमा घोडा बाँधी दिसा बसेको, त्यतिकैमा उखु मालिकले कोलले घोडा व्याएको भनेर घरमा ल्याएको, घोडावाला बाहिर आउँदा घोडा नदेखेको, अन्त्यमा उखुवालाको घरमा घोडा भेटेको आफ्नो घोडा माग्दा उखुवालाले नदिन मन गरेको, जंबुमन्त्री स्यालकहाँ यो कुरा पुगेको र उसले पञ्चायतमा जानी जानी वहाना गरेर ढिलो आएको र सबैले किनढिलो आएको भनि सोद्धा खोलामा डढेलो लागि माछा मरेकोले खाँदा खाँदा ढिलो भएको उत्तर दिएको, यो सुनी गाँउलेहरूले खोलामा काँहि आगोलाग्छ भन्दा स्यालले पनि कोलले काँहि घोडा व्याउँछ भनेर उत्तर दिएको र अन्त्यमा घोडावालाकै घोडा भएको कुरा वर्णन छ । यस कथाले जसले जस्तो व्यवहार गर्छ त्यसलाई त्यस्तै गर्नुपर्ने कुरा स्पष्ट पारेको छ ।

४.२.२ घोडा चोरको कथा

घोडा चोरको कथामा पहाडको एउटा गाउँमा दुई बूढाबूढी बसेका, बूढा कमाउन तराई झर्ने गरेका, तिनीहरूले घोडा पालेका एकदिनको कुरा, बूढा तराईमा झर्ने बेलामा बूढीलाई सम्झाउँदै घोडालाई टापटिपेबाट बचाउनु भनेको, यो कुरा घरको कान्लामुनी बसेको स्वंय बाघले नै सुनेको, बाघ टापटिपे भनेको के होला भनि राति घोडा बस्ने ठाउँमा बसेको राती घोडा चोर आई छाम्दै जाने क्रममा मोटो घोडा भनि बाघलाई नै बानछान गरि चढेर हिडेको विहान भएपछि घोडा चोरले बाघ पो रहेछ भनेर घोडाबाट ओर्लेर भागेको र बाघपनि टापटिपेबाट बाँचियो भनेर टाप कसेको उल्लेख पाइन्छ । समयमा वुद्धि नपुऱ्याए दुःख पाइने कुरा यस कथामा उल्लेख छ ।

४.२.३ लाटो बाघ र चलाख मानिसको कथा

लाटो बाघ र चलाख मासिको कथामा दुई भाइको कथा छ । शिकार नगरी खान नपाइने भएकोले दुई भाइ जङ्गल गएका, शिकार खोज्दा केही नभेटिएको दिउसोतिर एउटा

बाघ सँग भेट भएको, बाघले खान खोज्दा दाइले गोजीबाट ऐना देखाइ बाघलाई त आफुले सँगै बोकेको भन्दै ज्यान बचाएको र साँझ परेपछि जङ्गलको एउटा रूखमा बास बसेको र बाघहरूको पनि साँझमा त्यहि मिटिङ बस्ने गरेका सबैले ल्याएको शिकार पहिला बाघको राजालाई दिनुपर्ने तर त्यस बाघले मैले त मानिस भेटेको भनेको थिए तर तिनीहरूले नै बाघ बोकेको देखेर ज्यान बचाएर भागेको यो कुरा सुनेर बाघको राजाले गालि गरेको, रूखमा बसेको भाइचाँहि डरले कामेर तल झरेको, भाइलाई बचाउन दाइले त्यही राजाबाघलाई समात भनि कराएको र बाघहरू डरले भागेको र दाजुभाइले ज्यान बचाएको कथा छ । समयमा बुद्धि पुऱ्याएमा जस्तो सुकै जोखिमपूर्ण समयबाट पार पाउन सकिने पाउने कुरा कथामा उल्लेख छ ।

४.२.४ मुसाको कथा

मुसाको कथामा एउटा मुसा सबभन्दा ठूलो राजाकी छोरी मात्र विवाह गर्ने भनेर राजा भएको ठाउँमा गएको, राजाले आफूभन्दा ठूलो सूर्य भएको भनेको, त्यसपछि मुसाले सूर्यको छोरी माँगेको सूर्यले पनि आफूभन्दा ठूलो त बादल भएको जनाएको, फेरि बादल भएको ठाउँमा गएर बादलको छोरी माँगेको, बादलले पनि आफूभन्दा बलियो त हावा भएको जनाएको, मुसा दिक्क हुँदै हावा भएको ठाउँमा गएको, हावाले पनि आफूभन्दा ठूलो घाँस भएको जनाएको, त्यसपछि मुसा फेरी घाँस भएको ठाउँमा गएको, घाँसको छोरी माँग्दा घाँसले म भन्दा त मुसा नै बलियो भएको किनभने मुसाले मेरो जरा काट्ने म मुनि बस्ने भनेर जवाफ दिएको र अन्तमा पृथ्वीमा आफुलाई नै सबैभन्दा ठूलो ठानी एउटा मुसासँग विवाह गरि बसेको कथा छ ।

४.२.५ भालु र स्यालको कथा

भालु र स्यालको कथामा अर्कालाई दुःख दिन चाहनेले आफैले दुःख पाउने कुरा उल्लेख छ । भालु र स्यालले मित लगाएका, भालु मौका परेमा स्याललाई दुःख दिन सोचेको, यो थाहा पाएर स्याल चलाख भएकोले ऊ पहिले नै जिरे खुर्सानीको बारीमा गएर खोर्सानी खाएको नक्कल गरेको भालुले मलाई पनि खान देउ भन्दा स्यालले राजालाई सोधि खान दिन्छु भनि खान दिएको, भालुले खोर्सानी खाएको, पिरो भएर स्याललाई लखेटेको, स्याल मौरीको गोलोलाई मादल बजाए जस्तै गरि बसेको, भालुलाई पनि बजाउन मन

लागेको, भालुले धेरै कर गरेपछि स्यालले बजाउन दिएको, भालुले साच्चिकै दुई हातले बजाएको र मौरीले उसलाई टोकेको र भालु धेरै रिसाउँदै स्याललाई लखेटेको, स्याल पर पुगेर एउटा पाखामा सानो लहरामा होशपुऱ्याएर लहरामा पीङ्ग खेलेको, भालुलाई पनि खेल्न मन लागेको , भालुले धेरै कर गरेपछि खेल्न दिएको र स्यालले भालुलाई कस्सेर धकेलेको र भालु लहरा चुँडिएर तल खसि मरेको कुरा वर्णन गरिएको छ । अर्काको कुभलो चिताउनेले आफूलाई नै हानि पुऱ्याउने कुरा यस कथामा उल्लेख छ ।

४.३ सामजिक लोक कथाहरू

४.३.१ दुई आमा छोरीको कथा

दुई आमा छोरीको कथामा सौतिनी छोराको वर्णन छ । कथा अनुसार सौतिनी आमाले आफ्नो छोरालाई आमाको घरमा पठाएको, छोराको दौरामा यसलाई मारेर खानु भनि चिठी लेखि तुनामा झुण्ड्याएको, बाटामा जाँदा गोठालाहरूले चिठी पढि मेरो छोरालाई राम्रोसँग खानदिनु भनि चिठी लेखिदिएका, केटो हजुरआमाको घरमा पुगेको, केही दिनसम्म राम्रै गरेको, हजुरआमाले केटाकेटी मारेर खाने गरेको सुत्ने बेलामा छानामा झुण्ड्याएको चिण्डोहरूको बारेमा केटोले जानकारी लिएको, हजुरआमाले अव मलाई पनि खाने छिन भन्ने थाहा पाएर ती चिण्डोहरू लिएर भागेको हजुरआमाले लखेट्दा बाटोमा ती सबैलाई पालैपालो फ्याकेर हजुरआमालाई आउन नदिएको, घरमा आइपुगेपछि आफ्नी आमाले खीरमा बिष हालि मार्न खोजेको तर कर गरेर सौतिनी आमालाई पहिला चाख्न लगाइ सौतिनी आमाको मृत्यु भएको र त्यो केटो आनन्दसँग बसेको कुरा छ ।

४.३.२ चलाख छोरीको कथा

चलाख छोरीको कथामा एक जना बूढाका चारभाइ छोरा र एउटी छोरी भएको, छोराछोरी सबैको विवाह भइसकेको, बुहारीहरूले बुढाको राम्रोसँग हेरचाह नगरेको, एकदिन छोरी माइत आउँदा छोरीले आफ्नो बुबालाई भाउजूहरूले हेरचाह नगरेको बुवाबाटा थाहा भएको छोरीले बुवालाई पछि फर्काउने गरि सुनेको सिक्री दिएको बुवासँग केही सल्लाह गरि मैले भने अनुसार गर्नु भनि छोरी घर गएको, बुहारीहरूले बुढाको सिक्री पाउने आशामा हेरचाह गरेको, केही समयपछि बूढा विरामी भएको र उसले छोरीले भने अनुसार सिक्री दाउराको थुप्रोमा लुकाएर राखेको केही दिनमा बुढाको मृत्यु भएको , छोरी फेरी माइत

आउँदा बुवा मेरको थाहापाई बुवाले मेरो लागि कुनै अन्तिम खबर छोडनु भएको छ भन्दा बुहारीहरूले दाउरा राम्रो हुन्छ भनेको र छोरीले आँगनबाट दाउँरामा राखेको सिक्री भेटेको कुराको वर्णन छ । बूढाबुढी भएका मानिसहरूलाई हामीले सकेको सेवा दिएर राख्नु पर्ने कुरा यस कथामा उल्लेख छ ।

४.३.३ बाबुछोराको कथा

बाबुछोराको कथामा छोराछोरीहरूलाई उनीहरूको भविष्य उज्वल बनाउन अभिभावकले मानसिक र शारीरिक यातना दिएर कठिन काम गर्न लगाएर मार्ग निर्देश गर्ने बानी गलत हो भन्ने कुरा कथामा उल्लेख गरिएको छ । आफ्नो सन्तानलाई स्नेह माया र राम्रो वातावरण दियो भने उनीहरूमा पनि सकारात्मक प्रभाव पर्न गई भविष्यमा ठूलो व्यक्ति बन्न मद्दत पुग्छ र मानिसको मानसिकता नबुझी, उसलाई फाइदा पुग्ने व्यवहार नै भएपनि त्यो घातक बन्न सक्छ भन्ने कुरा कथामा पाइन्छ ।

४.३.४ एउटा राजा र तिन रानीहरूको कथा

यस कथाले बहुविवाहबाट हुने बेफाइदा र समस्यको बारेमा जानकारी गराउन खोजेको छ । एउटा राजाका ३ वटी रानीहरू मध्य कान्छी रानीलाई हेला गर्दछन् र रानी पनि टुनामुना मन्त्रले राजालाई दुःख दिन्छिन् । राजालाई रानीले गर्दा यस्तो भएको पाइन्छ । धामी जैसी आदिलाई जोखना हेराई रोगको उपचार गरेको हो भन्ने थाहा हुँदैन । धामीले रानीले टुनामुना गरेको सबै कुरा थाहा पाएपछि धामी र रानीको विद्या दाजिन्छ, अन्त्यमा रानीको हार हुन्छ, अनि धामीलाई आफ्नो भेद नखोलिदिने सर्तमा उपहार स्वरूप सुनको थाली दिएको कुरा छ । राजाको व्यथा पनि निको हुन्छ । धामी कामीले थुप्रै धन पाएपछि धनी भई सुखसँग आफ्नो जीवन निर्वाह गर्दछ ।

४.३.५ ऋषिको कथा

ऋषिको कथामा ऋषिले १० वटा सन्तानको माग गर्दा ५ वटा छोरा भगवानले दिएको ती ५ वटा छोरा मध्य पनि एउटा छोरो मात्र कुलको धर्म थाम्न सक्ने सपुत छोरालाई मात्र बाँच्न दिएर अरूलाई नबचाएको कुरा कथामा पाइन्छ । मानिस किन धेरै सन्तानको इच्छा राख्दछ ? उसले छोराहरूबाट ठूलो शक्ति, धन-सम्पत्ति चाहन्छ, तर त्यो

कुरा असम्भव हुनाले यस कथामा एउटै पुत्रको परिकल्पनालाई स्विकारेको पाइन्छ । सन्तान धेरै नभएर एउटै भएमा राम्रो हुन्छ भन्ने कुरा यस कथामा पाइन्छ ।

४.३.६ तामाङ् जातिको कथा

तामाङ् जातिको कथामा तिब्बतको खाम प्रदेशबाट शुरूभई नेपालको तिमेलदेखि पूर्व मेचीसम्मको सेरोफेरोलाई समेटेको पाइन्छ । खाम प्रान्तको वासिन्दाहरूमा समाजले प्रतिवन्धित गरेको कार्य गर्नेलाई देश निकाला गरिदिने चलन रहेको पाइन्छ । खामप्रान्तबाट नेपालको तिमालमा आई बसोबास गरेको र त्यहाँको समाजले फुपूछोरा र मामा छोरी विवाहलाई सहर्ष स्वीकार गरी स-सम्मान आफ्नो समाजमा राखेको, त्यस ठाउँमा छोरा नाति फैलिएपछि काम र मामको खोजिमा पूर्वतिर लागेर मधु मृगीसम्म फैलिएको र त्यताबाट पूर्वतिर गाईको सेला, भैसीको सेला र पिडालुका सेला प्रसस्त पाइन्छ भनेकोले झन पूर्वतिर लागेको तर त्यस्तो नभेटिएको हुँदा निरास भई हिमाली भेकमा पसी लोक्ता काढी नेपाली कागज बनाई आफ्नो जीविका चलाएको पाइन्छ ।

४.३.७ आमा र दुई छोराहरूको कथा

आमा र दुई छोराहरूको कथामा घाँस काटेर जीवन निर्वाह गरेको छोरो सानो चतुऱ्याइले राजाको छोरी विवाह गरि अर्को राज्यको राजा भएको कुरा वर्णित छ । यस कथाले पढेका मानिसले मात्रै हैन, नपढेका मानिसले पनि मौका पर्दा, अवसर पाउँदा ठूला ठूला काम गरेर देखाउन सक्दछन् र राजाको मन जित्न सक्दछन् भन्ने कुरा यस कथामा पाइन्छ । पढेका मानिसको मात्र वर्चश्व रहेको आजको समाजमा नपढेका मानिसहरूमा पनि धेरै व्यावाहारिक ज्ञान पाइन्छ भन्ने कुरा यस कथाले देखाउन खोजेको छ ।

४.४ पौराणिक कथा

४.४.१ प्रेतबाट मानिस बचेको कथा

प्रेतबाट मानिस बचेको कथाले हाम्रो समाजमा अझैपनि चल्दै आएको भूतप्रेतको अन्ध विश्वासलाई केलाउन खोजेको छ । यस कथामा एकातिर भूतप्रेत भन्नेकुरा अझै पनि छ भन्ने देखिन्छ भने, अर्कोतिर भूतप्रेत भन्नेकुरा सब नाटक हनु भन्ने पनि भान हुन्छ । मानिसहरू अझै पनि यो दोहोरो सङक्रमणकालिन अवस्थामा बाच्नु परेको यथार्थता यस कथामा देख्न सकिन्छ । भूतप्रेतले हामीलाई दुःख दिदा वा अरूलाई दुःख दिदा आफूले सकेको सहयोग गरेर सामाजिक भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने कुरा पनि यस कथामा पाइन्छ ।

४.४.२ दुई गाँडभएको मानिसको कथा

दुई गाँडभएको मानिसको कथामा एउटा गाँडभएको मानिस खेतमा सुतेको अवस्थामा परीहरूले गाँड लिएर गएको र अर्को गाँड भएको मानिस पनि आफ्नो गाँडबाट छुटकारा पाउन त्यही ठाउँमा गएर सुतेको तर अरू परीहरूले गाँड राम्रो बस्तु होइन भनेकाले त्यही सुतेको मानिसको गाँडको छेउमा पहिलाको मानिसको गाँड ल्याएर राखिदिएको र त्यो मानिस दुईवटा गाँड लिएर घर रूदै फर्किएको कथा पाइन्छ । यसरी यस कथाले अर्काको राम्रोपनको र सफलताको डाहा गर्दा आफूलाई नै बेफाइदा हुने कुरा यस कथामा पाइन्छ ।

४.४.३ नागीदेवता उत्पत्तिको कथा

नागीदेवता उत्पत्तिको कथामा राईकी छोरी पानी भर्न बाँसको ढुङ्ग्रो लिएर जाँदा नागले अपहरण गरी नागिनी बनाएको र केही वर्षपछि नागको बच्चा जन्माएर माइती घरमा आएकी बच्चा र पतिको बारेमा कसैसँग केही नभनेकी छोरी बाहिर गएको बेला कोक्रोमा सर्प देखेर यसले नातिलाई खायो भनि मारिदिएको, बच्चा मरेको वियोगमा छोरीसमेत आफ्नो घरतिर लागेकी, बाबुआमा पनि पछि ज्वाइँ खोइ ? भन्दै सोध्दै गएको छोरी तलाउमा अलप भएको आकाशवाणीद्वारा नडराउनु, मूर्च्छा नपर्नु ज्वाइँ देखिन्छन् भनेको अनि ज्वाइँ देख्दा सासू ससुरा आतिएर मृत्यु भएको घट्नालाई नै आधार मानेर नागीदेउ उत्पत्ति भएका हुन भन्ने कुरा कथामा वर्णन गरिएको छ । यसरी राई समुदायमा नागीदेउ पुज्ने परम्परा हालसम्म पनि कायमै रहेको पाइन्छ ।

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार

लोक कथा लोक साहित्यको प्रमुख विधा हो । वास्तावमा भन्ने हो भने लोक कथाको आधुनिक कथा उपन्यास, लोकनाटक, चलचित्रको आधार स्तम्भको रूपमा महत्वपूर्ण भूमिका पाइन्छ । यिनै लोक कथाहरूबाट प्रभावित भई आधुनिक कथा र उपन्यासले मौलाउने मौका पाएका हुन् । प्राचीन मानव समुदायमा पनि शिक्षा दीक्षा अर्ति उपदेश जस्ता कुराहरू लोक कथाको माध्यमबाट दिइएको पाइन्छ । लोक कथा लोक जीवनको ऐतिहासिक, आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, पुरातात्विक आदि विषयको खोजि नीति गर्ने क्रममा यसको भूमिका अझ महत्वपूर्ण रहन्छ । मावन जीवन र जगतको अतुलनीय सम्पदा बनेको लोक कथा सङ्कलन र प्रकाशन अझ महत्वपूर्ण पक्ष हो । यसैलाई मनन गरि धनुषा जिल्लाको क्षेत्रीय (उत्तर पश्चिमी) भेगमा प्रचलित लोक कथाहरूको सङ्कलन वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको पहिलो परिच्छेदमा विषय परिचय दिई मुख्य समस्याको निर्क्यौल गरिएको छ । उल्लेख गरिएको समस्याको समाधानको विधि र प्रक्रियाको निर्क्यौल गर्ने काम अध्ययन पत्रको रूपरेखाको निर्धारण गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा लोक कथाको सिद्धान्त परिभाषा, लोक कथाको विशेषता, परम्परा आदि विषयमा सामान्य रूपमा चर्चा गरिएको छ । ।

तेस्रो परिच्छेदमा सङ्कलित लोक कथाहरूलाई वर्गीकरण गरी क्रमश राखिएको छ । जीवन जगतको छाँया चित्र लोक कथाले उतार्ने भएको हुनाले लोक कथाको अध्ययन अनुसन्धान सामग्री जुटाउन सङ्कलनको नितान्त आवश्यक हुन्छ । जवसम्म सङ्कलन कार्य अधुरो हुन्छ तवसम्म लोक कथाको अध्ययन, विश्लेषण र अनुसन्धान गर्न कठिन हुन्छ ।

लोक कथाको आफ्नै मौलिकता रहेको पाइन्छ । यसमा भाषाको वैयाकरणिक नियमको पालना गरिएको हुँदैन । कथा वाचकले आफ्नो बोलीमा जसरी शब्दहरूको उच्चारण गरेर कथालाई प्रस्तुत गरेको हुन्छ त्यही लोकस्तरीय बोलीमा लोक कथालाई

लिखित रूपमा उतार्ने हुँदा यस अध्ययन पत्रमा सङ्कलीत लोक कथाहरूलाई त्यही रूपमा उतार्ने प्रयास गरिएको छ । स्थानीय लौकिक सँस्कृति, लोकविश्वास तथा लोकपरम्परा र किंवदन्तीहरू लोक कथामा अभिव्यक्त हुने हुँदा त्यस्ता लोक कथाले स्थान विशेषको भौगोलिक परिचयका साथै लौकिक सँस्कृतिको समेत स्पष्ट परिचय दिन्छ । लोक कथाहरू विषयगत दृष्टिले विभिन्न स्वरूपका हुन्छन् । जस्तै सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, पौराणिक, नैतिक, रहस्यात्मक, कौतुहलपूर्ण, जासुसि आदि प्रकारका लोक कथाहरू हुन्छन् । धनुषा जिल्लाका सङ्कलीत लोक कथाहरूमा सामाजिक, पौराणिक र मानिस तथा पशुपंक्षी सम्बन्धी कथाहरू यस अध्ययन पत्रमा समावेश गरिएको छन् र तिनीहरूको सामान्य परिचय दिइएको छ ।

आगामी शोधार्थीहरूका लागि सम्भावित शोध शीर्षकहरू:-

१. धनुषा जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको सङ्कलन

२. धनुषा जिल्लामा प्रचलित मैथलीलोक कथाहरूको अध्ययन र सङ्कलन

धनुषा जिल्लाको उत्तरी भेगमा संकलित लोक कथाहरूमा रहेको विषयवस्तुको आधारमा वर्गीकरण गरी मौखिक रूपमा रहेका यी कथाहरूलाई जनमानमा पुयाउने काम यस अध्ययनमा गरिएको छ र यी लोक कथाहरू मार्फत धनुषा जिल्लाको उत्तरी भेगको सामाजिक, साँस्कृतिक अवस्थाको प्राचीन रूपको स्वरूप तयार पार्न यस अध्ययनले उल्लेख्य काम गरेको छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अर्याल, भैरव २०२८. **लोक कथा एक कथन हाम्रो संस्कृति** ६:१ पृ ६४-६६ ।

उपाध्याय, कृष्णदेव. १९७७. ई., **लोक साहित्यको भूमिका**, इलाहावाद साहित्य भवन प्रा.लि. ।

गिरी, जीवेन्द्रदेव. २०५७. **लोक साहित्यको अवलोकन**, काठमाडौँ, एकता बुक्स प्रकाशन ।

चेमजेङ, इमानसिंह. २०२१. **किराती दन्त्यकथा**, काठमाडौँ, रोयल एकेडेमी ।

त्रिपाठी, वासुदेव. २०२५. **लोक कथाको मुल्यललाई औल्याउन खोज्दा**) **हाम्रो सस्कृति** ३:२, पृ. २६-३१ ।

त्रिपाठी, वासुदेव. २०२५. **हाम्रो संस्कृति** वर्ष ३, अङ्क २ "लोक कथाका मूल्यलाई औल्याउन खोज्दा" पृ. ३१ ।

तुलसी दिवस. २०३३. **नेपाली लोक कथा केही अध्ययन**, नेपाली राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान पृ. १७।

थापा, धर्मराज र हंसपुरे सुवेदी. २०४१. **नेपाली लोक साहित्यको विवेचना**, काठमाडौँ, त्रि.वि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद. २०५७. **नेपाली लोकगीतको आलोक,** विणा प्रकाशन प्रा.लि. त्रिपुरेश्वर, काठमाडौँ

पराजुली, मोतीलाल. २०५५. *नेपाली लोक कथाको अभिप्रायको अध्ययन.* विद्यावारीधि शोधपत्र, काठमाडौँ ।

पराजुली, मोतीलाल. **मधुपर्क** २०५९. भदौ, वर्ष ३५, अङ्क ४, पूर्णाङ्क ३९९ लोक कथा अङ्क पृ. १२३ ।

पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य. **नेपाली बृहत शब्दकोश**, काठमाडौँ नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान २०५० पृ. ११८८ ।

बन्धु, चुडामणि. २०५८. **नेपाली लोक साहित्य**, काठमाडौँ एकता बुक्स काठमाडौँ नेपाल । सत्येन्द्र १९७१, ई.दि.स. लोक साहित्य विज्ञान ।

सिजापति, ललितजंग. २००३. **दन्त्यकथामाला**, काठमाडौँ, नेपालीभाषा प्रकाशिनी समिति ।

परिशिष्ट

सूचाङ्क

सि.नं.	लोक कथाको शीर्षक	सूचकको नाम	ठेगाना
	मानिस र पशुपंक्षीका लोक कथाहरू		
१	स्यालको फैसलाको कथा	विनोद अधिकारी	बेंगाडावर-८
२	घोडा चोरको कथा	ईश्वरी ढुङ्गाना	बेंगाडावर-६
३	लाटो बाघ र चलाख मानिसको कथा	दधिराम पौड्यल	तुलसी-२
४	मुसाको कथा	शिव खत्री	ढल्केवर-४
५	भालु र स्यालको कथा	गोपाल थापा	हरिहरपुर-४
	सामाजिक लोक कथाहरू		
१	दुई आमाछोरीको कथा	भरत फुँयाल	ढल्केवर-३
२	चलाख छोरीको कथा	रामप्रसाद गजुरेल	तुलसी-१
३	बाबु छोराको कथा	झलकमान सुनुवार	वटेश्वर-१
४	एउटा राजा तिन रानीहरूको कथा	गुञ्ज बहादुर कार्की	बेंगाडावर-९
५	ऋषिको कथा	भुवन वि.क.	वटेश्वर-२
६	आमा र दुइ छोराहरूको कथा	लिम्बमान भुजेल	बेंगाडावर-८
७	तामाङ्ग जातिको कथा	भक्तबहदुर तामाङ	ढल्केवर-१
	पौराणिक कथा		
१	प्रेतबाट मानिस बचेको कथा	भुपाल बराल	हरिहरपुर-१
२	नागीदेवताको कथा	धने राई	तुलसी-२
३	दुइ गाँड भएको मानिसको कथा	चेतप्रसाद भट्टराई	वटेश्वर-१